

Osmanlı'dan Günümüze Yasama Bağışıklıkları

*Seda DUNBAY**

Yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirlerinden ayrı ve bağımsız olmasını ifade eden erkler ayrılığı teorisi, anayasa hukukuna dâhil olan önemli konulardandır. Montesquieu, söz konusu erklerin ayrı ellerde toplanmasını hürriyetin varlığı için olmazsa olmaz bir koşul olarak ifade etmiştir.¹ Ancak yönetimde hürriyetin tam anlamıyla var olabilmesi için devletin amiral gemisi konumundaki yasama organında faaliyet gösteren temsilcilerin ayrıca korunması gerekmektedir. Bir başka ifadeyle, anayasal tarihin gelişimine paralel olarak, yasama fonksiyonunu yerine getirenlerin, üstlendikleri sorumluluğun mahiyeti gereği birtakım imtiyazlarla donatılması icab etmiştir. Yasama bağışıklıkları olarak adlandırılan bu ihtiyaç ilk olarak, temsili demokrasinin² en köklü örneği olan İngiltere'de baş göstermiştir.

En bilinen tanımıyla devlet, belli bir ülke üzerinde yerleşmiş, zorlayıcı yetkiye sahip bir üstün iktidar tarafından yönetilen insan topluluğunun meydana getirdiği siyasal kuruluştur.³ Kural olarak, devlet üzerinde üstün egemen olan siyasal iktidar, yönetim bakımından önemli yetkilere sahiptir. İngiltere'de parlamentolar, üstün egemen olan krala karşı kimliğini ispatlayabilmek maksadıyla bir savaşıma girişmiştir. Bu doğrultuda yasama bağışıklıkları, temsili rejimin İngiltere'de tarihsel gelişimi içinde, parlamentoların krala karşı yaptıkları varoluş savaşımı sürecinde kurumsallaşmıştır.⁴ Yasama bağışıklıkları İngiltere'de uzun müddet parlamentonun yargısal karakterine dayandırılmıştır. Parlamento, bütün İngiltere mahkemelerinin en eskisi, en yükseği ve en şerefli kabul ediliyordu. Yasama üyelerine tanınan imtiyazlar da parlamentonun belirtilen niteliğinden ötürü kabul görüyordu⁵.

Parlamente'lerin söz hürriyeti yani yasama sorumsuzluğu, İngiltere'de ilk kez 1688 tarihli Haklar Beyannamesi (Bill of Rights) ile yasal güvenceye kavuşmuştur. Yasama dokunulmazlığı da tıpkı yasama sorumsuzluğunda olduğu gibi ilk defa

* Araş. Gör., Ufuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı.

¹ Montesquieu, **Kanunların Ruhü Üzerine**, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 1998.

² Ali Cem Göz ve Hakan Topateş, "Temsili Demokrasinin Başat Öğelerinden Parlamentonun İngiltere'de Yasama Yetkisini Elde Etme Süreci (1200-1700)", **Uluslararası Davran Kongresi'ne Sunulan Bildiri, Isparta 24-27 Eylül 2009**, s. 1'de belirtildiği üzere, temsili demokrasinin bütünüyle gerçekleşebilmesi iki temel olgunun varlığıyla sağlanabilir. Bunlardan ilki tüm halka temel, toplumsal ve ekonomik haklardan yararlanma imkânı tanınması, ikincisi ise geniş halk kitlelerine parlamentoda temsil edilebilme hakkı verilmesi ve halkın seçtiği temsilcilerden oluşan ve halkın bu temsilciler vasıtasıyla dolaylı olarak yönetime katılmasını sağlayan parlamentonun yasama yetkisine sahip olabmesidir.

³ Münci Kapani, **Politika Bilimine Giriş**, 12. Basım, Ankara: Bilgi Yayınevi, 2000, s. 35.

⁴ Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasasına Göre Türk Anayasa Hukuku**, 7. Bası, İstanbul: Beta, 2005, s. 222.

⁵ Akman Akyürek, "Parlamente'lerin Yasama Faaliyetlerinden Dolayı Hukuki ve Cezai Sorumlulukları", Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1989, s. 5.

İngiltere’de ortaya çıkmıştır. Başlangıç itibarıyla oldukça geniş bir kapsama sahip olan bu kurum zamanla daraltılmıştır. 1787 Amerikan Anayasasında ifadesini bulan yasama dokunulmazlığı daha sonra model olarak kabul gören anayasalardan biri olan 1791 tarihli Fransız Anayasasıyla ilk defa anayasal bir kurum niteliği kazanmıştır.⁶

Yasama bağımsızlıkları ile milletvekillerine has üstün ve dokunulması mümkün olmayan bir statü yaratmak amaçlanmamaktadır. Söz konusu kurum ile sağlanmaya çalışılan esas amaç, milletin temsilcileri olan milletvekillerini yasama faaliyetini yerine getirirken olabildiğince bağımsız kılmaktır. Türk anayasal gelişim sürecinde yasama dokunulmazlığı ve yasama sorumsuzluğu kavramlarına ilk defa 1876 tarihli Kanun-ı Esasi’de yer verilmiştir. Daha sonra, Türkiye Cumhuriyeti’nin, sırasıyla 1924, 1961 ve de 1982 tarihli Anayasalarında da küçük farklılıklarla da olsa söz konusu kavramlar düzenlenmiştir. Sadece 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda yasama bağımsızlıkları yahut diğer bir söylemle parlamenter muafiyetler konusunda herhangi bir hüküm yer almamaktadır.⁷ Görüldüğü üzere, yasama bağımsızlıkları Türk anayasal tarihinde ve de Türk parlamento tarihinde önemli bir yeri haizdir.

Bu çalışmada, yasama faaliyetini yerine getirenlerin teminatı olarak özetlenebilecek yasama bağımsızlıklarının, Osmanlı Devleti’nin meşruti monarşi dönemlerinden günümüze kadar geçen süre zarfında nasıl düzenlendiği ve uygulandığı üzerinde durulacaktır. Böylelikle kurumun dün ile bugününün bir karşılaştırılması yapılabilecektir.

I. Meşrutiyet Dönemi Hukuk Literatüründe Yasama Bağımsızlıkları

1. Kanun-u Esasinin İlk Halinde Teşri-i Masuniyet Kavramı

Yasama bağımsızlıkları, parlamentonun doğuşunu izleyen süreçte ortaya çıkmıştır. Gerek parlamento gerek parlamenter haklar bakımından İngiltere, Amerika ve Fransa öncü devletler olarak tarihe geçmiştir. Ancak söz konusu anayasal kurumlar, sadece ortaya çıktıkları topraklarda uygulanmamış; başka devletlerin de hukuk sistemlerine dâhil olmuştur.

Bu yapının doğasına uygun olarak, Osmanlı Devleti de birtakım mühim anayasal gelişmeler yaşamıştır. Nihai olarak Osmanlı Devleti’nde parlamentonun

⁶ Levent Gönenç ve Ozan Ergül, “1982 Anayasası’na Göre Yasama Sorumsuzluğu ve Yasama Dokunulmazlığı, s. 3 http://www.yasayananayasa.ankara.edu.tr/belgeler/analizler/yasa_sor_yasa_dok.pdf, (08.02.2012).

<http://www.parliament.uk/site-information/glossary/parliamentary-privilege/>, (10.02.2012) uzantılı sitede, üyelerin kamaralar dışından gelebilecek müdahaleler olmaksızın görevlerini icra etmelerine olanak sağlayan parlamenter ayrıcalıkların, her iki kamaranın üyeleri için birtakım yasal dokunulmazlıklar bahsettiği belirtilmiştir. Ayrıca üyelerin sözlü hakaret halinde parlamenter lisanın prensiplerine bağlı kalmak koşuluyla yasal işlemden bağımsız oldukları ifade edilmiştir.

⁷ Kıratlı, **Parlamenter Muafiyetler**, s. 23; Ömer Keskinsoy, **Yasama Dokunulmazlığı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2008, s. 31; A.g.e’de 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu bakımından şöyle bir değerlendirme yapılmıştır: “1876 Anayasasının çelişmeyen hükümlerinin yürürlükte kalacağı kuralı gereği, 1876 Anayasasının yasama dokunulmazlığına ilişkin düzenlemesi de geçerliliğini korumuştur.”

kurulmasına yol açmış olan süreç Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle başlamıştır. 3 Kasım 1839 günü ilan edilen *Tanzimat Fermanı'na* müteakip olarak da 1856 yılında *Islahat Fermanının* ilanı gerçekleştirilmiştir. Gerek Tanzimat Fermanı gerek onu hukuki bakımdan tamamlayıcı nitelikte olan Islahat Fermanı birer anayasal belgedir.⁸ Ancak adı geçen belgeler, hukuk tarihimiz bakımından önemli olduğu kadar, Kanun-u Esasi'ye çıkan yolun zeminini de oluşturmuştur. 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilerek yürürlüğe girmiş olan Kanun-u Esasi, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasasıdır.⁹

Kanun-u Esasinin önemini vurgulayan hususlardan biri teşri-i masuniyete ilişkin 47. maddedir. İlgili madde metni şöyledir:

Meclis-i Umumi azayı rey ve mütalaa beyanında muhtar (özerk) olarak bunlardan hiçbirini bir gûna (hiçbir) vaad ü vaid ve talimat kaydı altında bulunamaz ve gerek verdiği reylerden ve gerek meclisin müzakeratı (görüşmeler) esnasında beyan ettiği mütalaalardan dolayı bir veh ile (sebeple) itham olunamaz. Meğerki meclisin nizamname-i dâhilisi (içtüzüğü) hilafında (zıttında) hareket etmiş ola. Bu takdirde nizamname-i mezkûr (adı geçen tüzük) hükmünce muamele görür.¹⁰

Yukarıda tam metnini aktardığımız madde, Meclis-i Umumi çatısı altında birleşen Ayan ve Mebusan heyetleri nezdinde çalışan üyelerin, görevlerinin gerektirdiği parlamenter faaliyetleri rahatlıkla yapabilmeleri için düzenlenmiştir. Madde metninden de anlaşıldığı üzere, bu düzenleme ile amaçlanan; gerek Ayan gerek Mebusan heyetleri üyelerinin, yasama fonksiyonunun yerine getirirken kullandıkları oylar ve de Meclisteki görüşmeler esnasında ileri sürdükleri görüşler nedeniyle suçlanmalarının önüne geçilmesidir. Daha açık bir ifadeyle söz konusu maddede, Meclis-i Mebusan üyeleri lehine yasama sorumsuzluğu kurumu düzenlenmiştir.

Teşri-i masuniyete ilişkin diğer önemli düzenlemeler de Kanun-u Esasinin 48. ve 79. maddesidir. Bahsi geçen 79. maddenin lafzında belirtildiği üzere;

Heyet-i Mebusanın müddet-i ictimaiyesinde (toplantı süresinde) azadan hiç biri heyet tarafından ithama sebeb-i kâfi (yeterli neden) bulunduğuna ekseriyyetle (çoğunlukla) karar verilmedikçe veyahut bir cünha (küçük suç) veya cinayet icra eder iken veya icrayı müteakip tutulmadıkça tevkif (tutuklama) ve muhakeme olunamaz (yargılanamaz)¹¹.

⁸ A.g.e, s. 337.

⁹ Durdu Mehmet Burak, "Osmanlı Devleti'nde Jön Türk Hareketinin Başlaması ve Etkileri", ss.291-292, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1271/14637.pdf>, (07.05.2012). Künyesi verilen kaynakta belirtildiği üzere, Tanzimat döneminde çıkarılan fermanlarla kabul edilen hak ve yükümlülüklerin giderek unutulduğu ve istibdat devirlerine has keyfi idarenin, takdiri tutumların baş gösterdiği süreçte, Avrupa'da yaşayan bazı aydınlar bu gidişe karşı çıkmışlardır. Jön Türk yahut Genç Osmanlılar olarak bilinen bu zümre, Osmanlı tarihinin son kesitinde varlık göstermiş en önemli sosyal ve siyasi harekettir. Genç Osmanlılar, Osmanlı Devleti içinde XIX. Yüzyılın ikinci yarısında meşrutî temele dayalı bir sistem kurmak, Kanun-u Esasinin ilanıyla da serbest seçimlere gitmek ve böylece oluşturulacak meclise, ülke geleceğini teslim etmek gibi fikirlerle yola çıkan hedef olarak Batıyı örnek alan Osmanlı aydınlarının ortak adıdır.

¹⁰ Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 42.

¹¹ A.g.e., s. 46.

Bu maddede günümüz anayasalarının pek çoğunda düzenlenmiş olan yasama dokunulmazlığı kurumuna yer verilmiştir. Söz konusu maddeyi tamamlayıcı nite-likteki bir diğer düzenleme de 48. maddedir. Bu maddenin lafzı şöyledir:

Meclis-i Umumi azasından birinin hıyanet (hainlik) ve Kanun-u Esasiyi nakız (bozan) ve ilğaye (hükümsüz bırakmaya) tasaddi (girişimi) ve irtikâb (makamını alet ederek hakkı olmayan bir malı veya parayı alma) töhmetlerinden (suçlarından) biriyle müttehem olduğuna (suçlandı-ğına) mensup olduğu heyet-i aza-yı mevcudesinin sülûsan-i ekseriyyet-i mutlakasiyle (üçte iki çoğunluğuyla) karar verilir veyahut kanunen hapis ve nefyi (sürgüne) mucib (gereken) bir ceza ile mahkûm olur ise azalık sıfatı zail olur (yok olur) ve bu af'alin muhakemesiyle mücazâtı (cezalandırılması) ait olduğu mahkeme tarafından rü'yet (görülür) ve hükmolunur.¹²

Öncelikle dikkati çeken husus, yasama dokunulmazlığı ile yasama sorumsuz-luğu kurumlarının Kanun-u Esaside ayrı maddeler halinde düzenlenmiş olmasıdır. Hatta yasama dokunulmazlığına ilişkin iki ayrı düzenleme mevcuttur. Yasama so-rumsuzluğuna ilişkin 47. madde ile Meclis-i Umumi üyelerinin hangi hallerde hapis ve sürgünü gerektiren bir ceza ile mahkûm olabileceklerini düzenleyen 48. madde-ye, "Meclis-i Umumi" üst başlığı altında yer verilmiştir. Yasama dokunulmazlığına ilişkin 79. madde ise "Heyet-i Mebusan" üst başlığı altında düzenlenmiştir.

Görüldüğü üzere, Kanun-u Esasi ile birlikte Osmanlı Devletinin anayasal sınırları çizilmeye gayret edilmiştir. Osmanlı Devleti bakımından bir ilk olan Kanun-u Esasi, daha önceden aşına olunmayan yeni kurumları beraberinde getir-miştir. Nitekim yukarıda ifade edildiği gibi teşri-i masuniyet de söz konusu yeni kurumlardan biridir. Kanun-u Esasi'nin teşri-i masuniyete ilişkin maddeleri içerik itibarıyla günümüz anayasalarına yakın bir yol izlemiştir.

2. Heyet-i Ayan ve Mebusan Üyeliğinin Niteliği ve Teşri-i Masuniyet Bakımından Farkı

23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen Kanun-u Esasi'nin sonucu olarak 19 Mart 1877 tarihinde Osmanlı Devleti'nde ilk parlamento açılmıştır.¹³ Meclis-i Umumi yani Osmanlı Parlamentosu, iki kanatlı bir yapı arz etmiştir. Kanun-u Esasi'nin 42. maddesine göre Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusan adlı iki ayrı heyeti ihtiva etmektedir.¹⁴ Birbirinden farklı nitelikleri haiz olan bu iki heyetin

¹² A.g.e., s. 42.

¹³ Ahmet Ali Gazel, "Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Meclis Araştırması (Anket Parliamentar)", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1272/14654.pdf>, (07.05.2012). ; Mehmet O. Alkan, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Seçimlerin Kısa Tarihi", **Görüş**, Sayı 39, 1999, s. 49. Alkan tarafından kaleme alınan makalede belirtildiği üzere, zaman darlığı nedeniyle seçim kanunu çı-karılmadığı için ilk parlamento seçimlerinde uygulanmak üzere geçici bir yönetmelik hazırlan-mıştır. Seçimler İstanbul için ayrı taşra için ayrı bir düzenleme ile yapılmıştır. Taşrada doğrudan seçim yapılmamıştır. Hazırlanmış olan geçici yönetmeliğe göre, il genel meclislerindeki üyeler, ikinci seçmen sayılarak mebusları seçmişlerdir.

¹⁴ Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 41.

nitelikleri ve meydana geliş usulleri hakkında Kanun-u Esasi'de ayrı düzenlemelere gidilmiştir.

Ayan üyeleriyle ilgili açıklamalar “Heyet-i Ayan” üst başlığı altında, Kanun-u Esasinin 60 ila 64. maddeleri arasında düzenlenmiştir. İlk olarak, 60. maddede, Ayan üyelerinin üyelik sıfatlarını kazanma usulüne dair bilgi verilmiştir. Bu maddeye göre; “*Heyet-i Ayanın reis ve azası nihayet miktarı Heyet-i Mebusan azasının sülüsü (üçte biri) miktarını tecavüz etmemek üzere doğrudan doğruya tarafı hazret-i padişahîden nasbolunur (tayin olunur).*”¹⁵ Ayan üyelerinin, üyelik süresi 62. maddenin ilk fıkrasında belirtilmiştir. Buna göre; Heyet-i Ayan azalığı kayd-ı hayat yani ömür boyu devam edebilme özelliği taşımaktadır.¹⁶

Mebusan üyelerine ilişkin açıklamalara da “Heyet-i Mebusan” üst başlığı altında, Kanun-u Esasinin 65. ile 80. maddeleri arasında yer verilmiştir. Heyet-i Mebusan üyelerinin sayısına ve seçim usulü hakkındaki bilgiler, 65. ve 69. maddeler içerisinde düzenlenmiştir. 65. maddede belirtildiği üzere; “*Heyet-i Mebusanın miktar-ı azası tebaa-i Osmaniyeden her ellibin nüfus zükurda (erkek nüfusunda) bir nefer (tek kişi) olmak itibariyle tertip olunur.*”¹⁷ Kanun-u Esasinin 69. maddesinde de Mebusan üyelerinin seçimine dair şöyle bir düzenleme mevcuttur: *Mebusan intihab-ı umumisi (milletvekili genel seçimi) dört senede bir kere icra olunur ve her mebusun müddet-i memuriyeti (görev süresi) dört seneden ibaret olup fakat tekrar intihap olunmak (seçilmek) caizdir (mümkündür).*¹⁸ Söz konusu madde yalnızca seçim usulünü belirtmekle kalmamış, bunun yanı sıra Heyet-i Mebusan üyelerinin hizmet süresini de açıklığa kavuşturmuştur.

Yukarıda belirtilen farklılıklar incelemekte olduğumuz teşri-i masuniyet alanında da varlık bulmuştur. Nitekim Kanun-u Esasinin 79. maddesinin lafzından anlaşıldığı üzere, yasama dokunulmazlığı esas itibariyle seçimle iş başına gelen üyelerden oluşan Heyet-i Mebusana yönelik bir düzenlemedir ve sadece Heyet-i Mebusanın toplantıda bulunduğu sürelerde geçerlilik göstermiştir.

Ancak Kanun-u Esasinin 48. maddesinde, Meclis-i Umumi üyelerinin, üyelik sıfatlarını sonlandırabilecek koşullar da belirtilmiştir. İlgili maddede sayılan koşulların gerçekleşmesini takip eden süreç neticesinde Ayan ve Mebusan üyesi ayrımına gidilmeksizin üyelik sıfatı kaybedilir ve yargılaması ait olduğu mahkeme tarafından gerçekleştirilir. Diğer bir ifadeyle bahsolunan düzenleme, kayd-ı hayat hizmet süresine sahip Heyet-i Ayan üyeleri için bir nevi istisna getirmiştir.

Yasama sorumsuzluğuna bakıldığında ise dokunulmazlık kurumundan farklı bir manzara ile karşılaşılmaktadır. Zira sorumsuzluk bağlamında Meclis-i Umumiyi kapsayan bir uygulama alanı yaratılmıştır. Yani üyelerin tümü bakımından hem kullandıkları oylar hem de ileri sürdükleri görüşler bakımından ithama maruz kalamayacakları kabul olunmuştur.

¹⁵ A.g.e., s. 43.

¹⁶ A.g.e. 62. Maddenin son fıkrasında belirtildiği üzere, “... Kendü talepleri ile devletçe sair memuriyete tayin olunanlar azalık memuriyetinden sakıt olur.”

¹⁷ A.g.e., s. 44.

¹⁸ A.g.e., s. 45.

3. 1909 Değişiklikleri Penceresinden Kanun-u Esasideki Durum

Tıpkı günümüz anayasalarında olduğu gibi Kanun-u Esasi de birtakım tadilatlarla uğramıştır. Söz konusu tadilatlardan en kapsamlısı 5 Şaban 1327 (8 Ağustos 1909) tarihli “Zilhicce 1293 tarihli Kanun-u Esasi'nin bazı mevadd-ı muadelesine dair kanun”dur.¹⁹ Toplam yirmi bir maddenin değiştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu değişiklikler arasında teşri-i masuniyet kurumuna ilişkin doğrudan bir müdahale olmamıştır. Ancak dolaylı olarak, gerek Heyet-i Ayan gerek Heyet-i Mebusan üyelerinin masuniyetlerini güvence altına almayı sağlayıcı nitelikte değişiklikler yapılmıştır.

Kanun-u Esasi'nin ilk hali, II. Meşrutiyet'in 1908 yılındaki ilanını²⁰ takip eden süreçte tadilata uğramıştır. Diğer bir ifadeyle, I. Meşrutiyet Meclisi'ne padişah tarafından kolaylıkla müdahale edilmesini sağlayan ve kişi haklarını tek bir irade neticesinde ortadan kaldıracabilecek nitelikteki anayasal zeminin sakıncaları görülmüş, törpülenmek istenmiştir. İşte bu sebepten ötürü, II. Meşrutiyet, tabiri yerindeyse Osmanlı Devleti'nin anayasacılık serüveninde “ikinci bir milat” özelliği taşımaktadır.

Kanun-u Esasi'nin ilk hali ile birlikte hayata geçirilmiş siyasi sistem, mutlak monarşi yapısını görünürde meşruti kalsa da öz itibarıyla egemenin mevcut yetkilerini yazılı olarak teyit etmiştir. Diğer bir ifadeyle, bu siyasi sisteme göre, egemenlik

¹⁹ A.g.e, s. 87; Kanun-u Esasi yürürlükte bulunduğu süre boyunca toplam olarak yedi defa tadilata uğramıştır. Bunlar sırasıyla, 5 Şaban 1327 (8 Ağustos 1909); 3 Recep 1332 (15 Mayıs 1914) tarihli “Kanun-u Esasi'nin 5 Şaban 1327 tarihli 7, 35, 43. Mevadd-ı muadelesini muaddil kanun”; 26 Rebiyülevvel 1333 (29 Kanunusani 1914) tarihli “7 Zilhicce 1293 tarihli Kanun-u Esasi'nin 102. Maddesi ile 2 Recep 1332 tarihli 7. ve 43. Mevadd-ı muadelesini muaddil kanun”; 4 Cemaziyülevvel 1334 (25 Şubat 1916) tarihli “Kanun-u Esasi'nin 5 Şaban 1327 tarihli 76. Madde-i muadelesini muaddil kanun”; yine aynı tarihli “Kanun-u Esasi'nin 26 Rebiyülevvel 1333 tarihli 7. madde-i muadelesinin tadili ile 2 Recep 1332 tarihli 35. madde-i muadelesinin tayin hakkında kanun”; 15 Cemaziyülevvel 1334 (7 Mart 1916) tarihli “Kanun-u Esasi'nin 7 Zilhicce 1293 tarihli 72. maddesini muaddil kanun” ve son olarak 8 Cemaziyülahir 1336 (21 Mart 1918) tarihli “Kanun-u esasi'nin 69. maddesini muaddil kanun”dur.

²⁰ Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi 1908-2000**, İstanbul: XII Levha, 2010, s. 13'ten; “Fırzovik'teki Arnavut Kurultayı ve bütün Rumeli'yi saran “Ya Kanun-u Esasi Ya Ölüm” sloganları Abdülhamit'i tedbirler almaya sevk etti. Fakat eylemleri bastırmak üzere Manastır'a gönderilen Şemsi Paşa'nın bir suikaste kurban gitmesi Sultanı 1895'ten beri iyice pekiştirdiği monarşik rejimini gözden geçirmeye zorladı. Yıldız Sarayı'ndan neşredilen iki padişah iradesi 1878'de kesintiye uğrayan rejimi 1908 Temmuzunda yeniden kurmuş oldu.”; İrem Karakoç, “1876 Tarihli Kanun-u Esasi'de Yürütme Organı”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2006, s. 134'de belirtildiği üzere, I. Meşrutiyet meclisinin dağıtılması görünüşte muhalefeti yok etse de fikirleri yok edemeyeceği ve toplumsal hafızayı silemeyeceğinden ülkede bazı gizli örgütlenmeler oluşmuş, fikir akımları gelişmeye devam etmiştir. II. Abdülhamit uygulamalarına karşı gelişen bu muhalefet II. Meşrutiyet'in sebebi olmuştur; Mehmet Kaan Çelen, “II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Çalışmaları (1908-1912)”, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s. 23'den, “Meşrutiyet ikinci defa 23 Temmuz 1908 tarihinde; Kolağası Niyazi Bey'in Resne'de, Enver Bey'in Tikveş'te, Eyüb Sabri Bey'in Ohri'de, Selahaddin ve Hasan Tosun Bey'lerin Arnavutluk'ta “Hürriyet Taburları” kurarak dağa çıkmaları ve cemiyetin Kanun-u Esasi'nin yürürlüğe konulması yönünde saraya telgraflar çekmesi üzerine ilan edilmiştir.”

millete veya onun temsilcilerinde değil doğrudan padişahta idi.²¹ Bu durumun en önemli tezahürleri olan Kanun-u Esasi'nin 10., 53., 54. ve 113. maddeleri, 1909 değişiklikleri kapsamına alınmıştır. Söz konusu 10. ve 113. maddeler genel itibarıyla tüm Osmanlı tebaasını ilgilendirmektedir. Ancak bir bakıma da teşri-i masuniyet kurumunun esas anlamını kazanmasının önünde bir engel oluşturmuştur. Değiştirilmelerini takip eden süreçte, teşri-i masuniyet kurumu yeniden anlam kazanmıştır. Keza 53. ve 54. maddelerdeki değişikliklerle de dolaylı olarak Meclis-i Mebusan üyelerinin ifade hürriyetleri iyileştirilmiştir. Zira Ayan ve Mebusan üyelerinin herhangi bir kaygı taşımaksızın yasama faaliyetini yerine getirmelerini hedefleyen teşri-i masuniyet kurumunun, padişaha geniş ve keyfi yetkiler veren ilgili maddeler dolayısıyla anlamını yitirmesinin önüne geçilmiştir.

8 Ağustos 1325 (1909) tarihli kanun ile 10. Madde değiştirilmiştir. Bahsi geçen maddenin orijinal halinin lafzına göre; “*Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur (korunmuştur). Hiç kimse kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada (başka) bir bahane ile mücazat olunamaz (cezalandırılmaz).*”²² 1909 değişiklikleri ile madde metni yeniden kaleme alınmamıştır. Yalnızca içeriğine önemli birkaç ifade eklenmiştir. Yeni duruma göre 10. madde şu şekli almıştır: “*Hürriyet-i şahsiye her türlü taarruzdan masundur. Hiç kimse şer’ (şeriat) ve kanunun tayin ettiği sebep ve suretten maada bir bahane ile tevkif ve mücazat olunamaz.*”²³ Görüldüğü üzere maddenin ilk halinde, sadece “...kanunun tayin ettiği...” demek suretiyle kanun haricindeki düzenlemeler ile yapılabilecek kişi hürriyeti aleyhine girişimler kapsam dışı bırakmıştır. 1909 değişikliği ile önce bu durum sonlandırılmış, yanı sıra belirtilen hususlar haricinde bir nedenle kişilerin cezalandırılmayacakları gibi tutuklanamayacakları da belirtilmiştir.

Kanun-u Esasi'nin 53. ve 54. maddeleri de 8 Ağustos 1325 (1909) tarihli kanunla değiştirilmiştir. Söz konusu maddelerin ilk halleri sırasıyla şöyledir:

*Mücceden kanun tanzimi veya kavanin-i mevcudeden birinin tadili teklifi heyet-i vükelaya ait olduğu gibi Heyet-i Ayan ve Heyet-i Mebusanın dahi kendi vazife-i muayeneleri dairesinde bulunan mevad için kanun tanzimini veyahut kavanin-i mevcudeden birinin tadilini istidaya salahiyetleri olmakla evvelce makam-ı Sadaret vasıtası ile taraf-ı Şahanedan istizan olunarak (izin istenilerek) irade-i seniyye (padişahın bir işin yapılıp yapılmaması hakkındaki emri) müteallik (alakalı) buyrulur ise ait olduğu dairelerden verilecek izahat ve tafsilat üzerine layihalarının tanzimi Şura-yı devlete havale olunur.*²⁴

Şura-yı devlette bilmüzakere (görüşülerek) tanzim olunacak kavanin layihası Heyet-i Mebusan'da ba'deha (ondan sonra) Heyet-i Ayan'da tetkik ve kabul olunduktan sonra icrayı ahkâmına irade-i seniyye haziret-i padişahî müteallik buyrulur ise düsturüamel (uygulanacak kanun) olur

²¹ Akın, a.g.e., s. 21.

²² Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 37.

²³ A.g.e., s. 89.

²⁴ A.g.e., s. 42.

*ve işbu heyetlerin birinde katiyen reddolunan kanun layihası o senenin müddet-i içtimaiyesinde tekrar mevki-i müzakereye konulamaz.*²⁵

Görüldüğü üzere Kanun-u Esasi'nin ilgili maddelerinin değişikliğe uğramazdan önceki halinde, Meclis üyelerinin kanun teklifinde bulunmaları oldukça uzun ve zahmetli bir usule bağlanmıştır. Bu usulde, egemen güç olan padişahın izni olmaksızın bir teklifin kanun haline gelip yürürlüğe girmesi mümkün değildir. Söz konusu usul, yalnızca yasama faaliyetinin işleyişine keyfiyeti hâkim kılmakla kalmamış aynı zamanda, üyelerin ifade hürriyetlerini de sınırlandırmıştır. Oysa daha önceki kısımlarda belirttiğimiz gibi, yasama sorumsuzluğunun temelleri ifade hürriyeti üzerine atılmıştır.

Özetle, 1909 değişiklikleri Ayan ve Mebusan Meclisi üyelerinin herhangi bir izne tabi olmaksızın, kendi ihtiyarları ile yasa önerme yetkisine kavuşmaları anlamına gelmektedir.²⁶ Bu aşamada kendi ihtiyarlarına kavuşmaları, ifade hürriyetleri önündeki bir perdenin kaldırılması demektir. Ayrıca Şura-yı Devlet yasama sürecinden tamamıyla çıkarılmış ve yüksek idare mahkemesi konumuna getirilmiştir. Padişahın mutlak veto yetkisi de geciktirici veto yetkisine dönüştürülerek zayıflatılmıştır.²⁷

1909 yılına ait değişikliklerin en önemlilerinden biri de 113. madde vasıtasıyla padişaha tanınmış olan “sürgüne gönderme” yetkisinin kaldırılmasıdır. Esas itibarıyla söz konusu madde, örfi idare yani sıkıyönetim hallerine ilişkindir. Ancak ikinci fıkrada padişaha “... memalik-i mahrusa-i şahaneden ihraç ve teb'id etmek...” yetkisi verilmiştir. Son derece tehlikeli sonuçlar yaratabilecek nitelikteki bu düzenleme “siyasi sürgünlerin” devam etmesine yol açmıştır. Bu değişiklik sayesinde yasama dokunulmazlığı kurumuna tahribat veren bir hukuki düzenleme daha ortadan kaldırılmıştır.

II. Birinci Meclis Döneminde Teşri-i Masuniyet

1. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Hazırlanışı ve Teşri-i Masuniyet Kurumuna Yaklaşımı

Birinci Meclis dönemi Türk Anayasa Hukukunun özellik arz eden bir sürecine karşılık gelmektedir. Esasen, bu dönemle ilgili zihinlerde ilk beliren hukuki metin 1921 Anayasasıdır. 1921 Anayasası olarak ifade edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 23 madde ve onlara ek “madde-i münferide” başlıklı ayrı bir maddeden oluşan kısa bir hukuki metindir. Bir başka anlatımla, çerçeve anayasa niteliğindedir.²⁸ 20.01.1337 (1921) tarihli 1921 Anayasası²⁹ yeni rejimin “geçiş anayasası”,

²⁵ A.g.e., s. 43.

²⁶ Akın, a.g.e., s. 24.

²⁷ A.g.e.

²⁸ Burak Çelik, *Ulusal Kurtuluş Savaşı Döneminde Anayasal Gelişmeler ve 1921 Anayasası*, İstanbul: 2007, s. 78.

²⁹ Taha Parla, *Türkiye'de Anayasalar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1993, s. 12'de belirtildiği üzere, 1921 ve 1924 Anayasaları Türkiye'de cumhuriyet döneminde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından yapılan ilk ve son anayasalardır.

bir “demokratik ihtilal anayasasıdır”.³⁰ Teşkilat-ı Esasiye Kanunu incelendiğinde yasama bağımsızlıklarına dair herhangi bir düzenleme göze çarpmamaktadır. Yüksel Yalova bu durumu, Meclisin kendisini rakip tanımayan tek meşru organ ve bir ihtilal meclisi olarak görmesine, buna ek olarak da yetki ve görevlerini sınır tanımaz bir düşünce ile değerlendirmesine bağlamıştır.³¹ Ancak metin dâhilinde açık bir düzenlemeye yer verilmemiş olmasından yasama bağımsızlıklarının göz ardı edildiği anlamı çıkartılması doğru olmaz. Zira bir önceki paragrafta belirtildiği üzere, incelemekte olduğumuz anayasa, olağanüstü dönem anayasasıdır.³² Dönemin özellik arz etmesi sebebiyle Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Birinci Meclis tarafından hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Bununla birlikte, Kanun-u Esasi resmen yürürlükten kaldırılmamıştır.³³

Tamamıyla yeni bir rejimin kapılarını açan Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, gerek maddeleriyle gerek hazırlanış biçimiyle Kanun-u Esasi döneminin sona erdiğini ortaya koymuştur. Ancak bahsolunan gerçek, 1921 Anayasasında dönemin koşulları dolayısıyla açıkça dillendirilememiştir. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın Sadrazam Tevfik Paşa'ya hitaben gönderdiği 30 Ocak 1921 tarihli telgrafta şu ibareye yer verilmiştir: “*Kanun-u Esasinin işbu mevad ile tearuz etmeyen (çatışmayan) ahkâmı kemakân meriyülicradır (yürürlüktedir).*”³⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere, Kanun-u Esasinin teşri-i masuniyete ilişkin maddeleri ile yürürlükteki 1921 Anayasasının mantığı çatışmadığı için uygulanmaya devam edilmiştir.

2.1. Konya Mebusları Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve Arkadaşlarının Teşri-i Masuniyetlerinin Görüşülmesi

Mebus Musa Kazım, Abdülhalim Çelebi Efendiler ve arkadaşları Konya'da gerçekleştirilmiş isyan hareketinin³⁵ sanıklarıdır. İsyana ilişkin tartışma esnasında, Dâhiliye vekili, Abdülhalim Çelebi ile Kazım Efendilerin isyana karışmış olduklarını ve de suçüstü yakalandıklarını belirtmiştir. Ayrıca Çelebi Efendinin, Ermeni ve Rum metropolitler ile çeşitli ilişkiler içerisine girdiğini eklemiştir.³⁶

³⁰ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008, s. 45.

³¹ Yalova, “Türkiye Örneğinde...”, *a.g.e.*, s. 844.

³² Özcan, *a.g.e.*, s. 44.

³³ Çelik, *a.g.e.*, s. 86.

³⁴ *Nutuk*, s. 94.

³⁵ Osman Akandere, “3 Numaralı Konya İstiklal Mahkemesi'nin Konya İsyanı İle İlgili Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na Sunduğu Raporu”, s. 60'dan, “*Konya İsyanı (2 Ekim-22 Kasım 1920), Konya ve çevresinde Milli Mücadele hareketine karşı çıkan en ciddi ve tehlikeli isyandır. İtilaf devletleri ile İstanbul Hükümeti'nin birlikte organize ettikleri bu isyan hareketi, büyük ölçüde dini temellere dayandırılan propaganda ve söylemlerden güç almıştır. Delibaş Mehmet ve yaklaşık 500 civarındaki kişilerin 2Ekim 1920 'de Çumra'yı basması ile başlayan isyan hareketi 3 Ekim günü Konya'nın ele geçirilmeside büyümüştür. İsyana, milli kuvvetler tarafından bastırılarak bölgede asayiş sağlanmıştır.*”, *e-dergi.atauni.edu.tr/index.php/ad/article/download/1110/1103*, (17.07.2012).

³⁶ *TBMM GCZ.*, Cilt 5, 23 Ekim 1336, s. 204'te Dahiliye vekili tarafından şüphe uyandırıcı bir başka gösterge olarak sunulan durum da şöyle izah edilmiştir: “*Çelebi Efendi Alaettin Tepesi'ne Vali Beyle beraber çıkmış, sonra buradan şehre gideyim demiş. Ateş kestireyim demiş, gidince üç beş misli tezayüt etmiştir.*”

2.2. Mentеше Mebusu Yunus Nadi Bey'in Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Adliye Vekâleti Tezkeresi

Yunus Nadi Bey gazete kâğıtlarının gümrükten istisnasına dair bir teklifte bulunmuştur. Bunun üzerine, Heyet-i Vekile kendisinden izahatta bulunmasını talep etmiştir. İzahatının ardından Maliye Vekâleti'ne yönelik saldırı niteliğinde bir yazı kaleme almıştır. Bunun üzerine, durum savcılığa havale edilmiştir. Yunus Nadi Bey hakkında tahkikat yapılabilmesi için savcılık, Meclis'ten müsaade istemiştir.³⁷

2.3. Van Mebusu Haydar Bey'in Teşrii Masuniyeti Hakkındaki Görüşme

Yöneltilen suçlamalardan ilki, Fahrettin Bey'in vekâlet görevi üstlendiği dönemde, her türlü isyana yönelik tedbir mahiyetinde oluşturulmuş olan milli taburun Haydar Bey döneminde dağıtılmasıdır.³⁸ İkinci suçlama ise Delibaş adıyla bilinen bir adama asker toplama yetkisi verilmesi ve onun da çevresine işe yaramaz kimseleri toplamasına ilişkindir.³⁹ Üçüncüsü, Delibaş lakaplı kimsenin asker toplamaya başlayıp isyan düzenlemekte olduğunun kaza kaymakamları tarafından valiye bildirilmesidir.⁴⁰ Dördüncü suçlama, isyandan on beş yirmi gün önce Konya Merkez Heyeti'nden İsmail Hakkı, Süleyman ve Yusuf Efendiler, Delibaş'ın şüpheli halleri olduğunu valiye nasihat etmiş olmalarına rağmen dikkate alınmadığı yönündedir.⁴¹

Haydar Bey'e yöneltilen beşinci iddia, isyandan bir gün önce mebus Ömer, Musa Kazım ve Kazım Hüsnü Efendilerin isyan hareketine dair haberler vermesine karşın bu duruma gereken önemi göstermemesidir. Buna ek olarak, Delibaş Konya'yı bastığında mevki kumandanı ile gerekli tertibatı kurmayı gerek görmemesi de suçlamalar arasında yer almaktadır.⁴² Altıncı iddia, yeterli askeri birlikten ve teçhizattan yoksun olan Alaettin Tepesi'ne çekilmesi ve asilerin bu durumdan faydalanarak isyanın genişlemesi yönünde hareket etmesidir.⁴³ Haydar Bey'in mesul tutulduğu bir başka durum da Konya Merkezi Heyeti Delibaş'ın idamına karar verdiği halde kendisinin affettiğine dair haber göndermesidir. Buna müteakip, Delibaş'ın çok hiddetlenerek Konya'da Sivaslı Ali Kemal Efendi'yi şehit etmesidir.⁴⁴ Ayrıca Divan-ı Harp işlerlik gösterirken, Meram nahiye müdürünün keyfi

³⁷ TBMM ZC., Cilt 8, 21 Kasım 1337, s. 332.

³⁸ TBMM GZC., Cilt 17, 23 Şubat 1338, s. 855.

³⁹ A.g.e.

⁴⁰ A.g.e.

⁴¹ A.g.e.

⁴² A.g.e.

⁴³ A.g.e., s. 856.

⁴⁴ A.g.e. Tahkik edilen evrak ve ifadelerden çıkan sonuç itibarıyla isyanın varlığına dair emareler ortaya çıktığı vakit, Vali Haydar Bey'in kumandan Avni Bey'i bularak meseleyi görüştüğü ortaya çıkmıştır. Bir taraftan da mevcut jandarma kuvvetlerini imkân dairesinde ve jandarma alay kumandanı Süreyya Bey idaresiyle kazalara göndermiştir. Vali Haydar Bey'in Delibaş'ı affına dair herhangi bir sözüne de rastlanılmamıştır.

tutumunu takip eden süreç içerisinde birkaç kişinin idam edilmesi de suçlamaların odağında yer almıştır.⁴⁵

2.4. Biga Mebusu Mehmet, Bursa Mebusu Operatör Emin ve Canik Mebusu Süleyman Beylerin Teşrii Masuniyetlerinin Kaldırılmasına İlişkin Görüşme

Biga mebusu Mehmet Bey'in adı hakkında hazırlanan fezlekeden anlaşıldığı üzere, bir darp olayına karışmıştır. İthama göre, Çakıcı namıyla bilinen kahveci İbrahim ile mebus Mehmet Bey hane taşlamak, zorla haneye girmek ve ellerindeki silahla darp etmek suçlarından sorumlu tutulmaktadırlar.⁴⁶

2.5. Tokat Mebusu Nazım Bey'in Teşri-i Masuniyetine İlişkin Görüşmeler

Cebelibereket mebusu İhsan Bey'in tezkereye istinaden yaptığı açıklamaya göre, Nazım Bey'in hafiye teşkilatıyla ilgili olduğu zannedilmiştir. Bu doğrultuda Ankara İstiklal Mahkemesi, Nazım Bey'i isticvap etmek istemiştir. İsticvabın gerçekleştirilebilmesi için Meclis'ten izin talep edilmiştir.⁴⁷

V. 1924 Tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Döneminde Teşri-i Masuniyet

1. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununu Yapım Süreci ve Teşri-i Masuniyet Kurumuna Yaklaşımı

1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun hazırlıkları, 29 Ekim 1923'te Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından başlamış ve altı ay gibi kısa bir süre içerisinde tamamlanarak, 20 Nisan 1340 (1924)'de kabul edilmiştir. 1924 Anayasasının kabulü ile birlikte mevcudiyet gösteren iki anayasalı yapı ortadan kaldırılmıştır. Daha önce belirttiğimiz üzere, 1921 Anayasası yeni rejimin bir "geçiş Anayasası", "bir demokratik ihtilal Anayasasıdır". Oysa 1924 Anayasası, "istikrara kavuşturulmuş olan bir devletin", 1789 Fransız devriminin bireyci ve liberal hukuki ve siyasi ideolojisini yansıtan, meclis egemenliğini daha da ılımlaştırarak sürdüren bir Anayasa olarak tasarlanmıştır.⁴⁸

1924 Anayasasının "Vazife-i Teşriiye" başlıklı ikinci faslının 17. maddesi teşri-i masuniyet kurumuna ilişkindir. 17. maddede söz konusu kurum şu şekilde kaleme alınmıştır:

Hiçbir mebus Meclis dâhilindeki rey ve mütalaasından ve beyanatından ve Meclisteki rey ve mütalaasının ve beyanatının Meclis haricinde irad (söy-

⁴⁵ A.g.e., s. 857.

⁴⁶ TBMM GCZ, Cilt 3, 25 Kânunusani 1339, s. 1229.

⁴⁷ TBMM GZC, Cilt 8, 1 Şubat 1337, s. 356.

⁴⁸ Bülent Tanör, *Anayasal Gelişme Tezleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2008, s. 45'ten Hüseyin Nail Kubalı, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, İstanbul, ss. 158-159.

lemek) ve izharından (açığa vurmaktan) dolayı mesul değildir. Gerek intihabından evvel gerek sonra aleyhine cürüm isnad olunan bir mebusun maznunen (sanık olarak) *isticvabı* (sorgulanması) veya *tevkifi* (tutulması) veyahut *muhakemesinin icrası* (yargılanması) *heyet-i umumiyenin kararına menuttur* (bağlıdır). *Cinai cürmü meşhut* bundan müstesnadır (ayrıdır). *Ancak bu takdirde makamı aidi Meclisi derhal haberdar etmekle mükelleftir. Bir mebusun intihabından evvel veya sonra aleyhine sadır olmuş (çıkan) cezai bir hükmün infazı mebusluk müddetinin hitamına (sonuna) talik olur (bırakılır). Mebusluk müddeti esnasında müruru zaman cereyan etmez.*⁴⁹

Madde metninden anlaşıldığı üzere, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda teşri-i masuniyet kurumu, Kanun-ı Esasi hazırlanırken kabul edilmiş olan sistematiğin farklı bir şekilde kaleme alınmıştır. Kanun-ı Esaside yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığı kurumları ayrı maddelerde kurala bağlanmıştır. Oysa incelemekte olduğumuz anayasada, yasama sorumsuzluğu ve yasama dokunulmazlığının varlık bulacağı haller tek bir madde içerisinde düzenlenmiştir. Bu bakımdan, yürürlükte bulunan 1982 Anayasasına benzer bir yapının ilk olarak 1924 Anayasasında benimsendiği söylenebilir.

İlgili maddenin lafzında göze çarpan ilk husus, mebusların Meclis içerisinde gerçekleştirdikleri mütalaa, beyanat ile kullandıkları oylardan ve bunları Meclis dışında tekrarlamaktan sorumlu olmamalarıdır. İlk fıkrada geçen “meclis dâhilinde” ifadesi Mecliste, milletvekilliği görevinin yerine getirilmesine ayrılmış yerler olarak anlaşılmalıdır. Sözü edilen yerler, Meclis kürsüsü, müzakere salonu ve komisyonlardır.⁵⁰ Keza yine ilk fıkrada geçen “rey, mütalaa ve beyanat”, sözlü yahut yazılı olabileceği gibi resmi yazı, rapor yahut şikâyet şekillerinde de ortaya çıkabilir.⁵¹

Burada dikkat edilmesi gereken bir başka nokta da mütalaa, beyanat ve oyların Meclis dışında yeniden dile getirilmesi bakımından herhangi bir sınırlamanın bulunmayışıdır. Bu noktada, encümenin ilgili maddeye ilişkin teklifindeki ibare-

⁴⁹ Kili ve Gözübüyük, *a.g.e.*, ss. 130-131, 152. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun dili, 10.01.1945 tarihinde sadeleştirilmiştir. Eski Türkçe sözcüklerden arındırılarak daha iyi anlaşılır bir hale getirilmiştir. Bu tarihten itibaren “Teşkilat-ı Esasiye Kanunu” yerine Anayasa tabiri kullanılmaya başlanmıştır. Teşri-i masuniyet ile ilgili 17. Maddenin sadeleştirilmiş hali şöyledir: “*Bir milletvekiline Meclis içindeki oy, düşünce ve demeçlerinden ne de Meclisteki oy, düşünce ve demeçlerini Meclis dışında söylemek ve açığa vurmaktan sorumludur. Seçiminden gerek önce ve gerek sonra üstüne suç atılan bir milletvekili Kamutayın kararı olmadıkça sanık olarak sorgulanamaz, tutulamaz ve yargılanamaz. Cinayetten suçüstü yakalanma hali bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam bunu hemen Meclise bildirmek ödevindedir. Seçiminden önce veya sonra bir milletvekili hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi milletvekilliği süresinin sonuna bırakılır. Milletvekilliği süresi içinde zamanasını yürümez.*” Görüldüğü üzere, madde yalnızca sadeleştirilmiş başkaca hiçbir müdahale söz konusu olmamıştır. Ancak sadeleştirilerek yürürlüğe konulmuş olan 4695 sayılı 1924 Anayasası, “491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkında Kanun” ile yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanunla beraber, tekrardan 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu yürürlüğe sokulmuştur. Bir başka anlatımla, 24.12.1952 tarihli kanunla 1924 Anayasasının sadeleştirilmeden önceki haline dönmüştür.

⁵⁰ Başgil, *a.g.e.*, s. 10.

⁵¹ *A.g.e.*

den bahsetmek gereklidir. Zira encümen teklifinde yasama sorumsuzluğu, “*meclis dâhilinde ve haricindeki rey ve mütalaasından dolayı*” ibaresiyle milletvekillerinin Meclis dışındaki beyanlarını da kapsayacak şekilde geniş tutulmuştur.⁵² Bahsolunan teklif kabul olunsaydı, sözlerinden ve yazılarından mutlak surette sorumlu olmayan, hakikaten imtiyazlı bir zümrenin mevcudiyeti gündeme gelecekti.⁵³ Genel kurulda yapılan görüşmeler sonunda biraz daha daraltılarak nihai halini almıştır.

Ancak mutlak masuniyet yahut günümüzdeki kullanımıyla yasama sorumsuzluğunun bu denli geniş tutulması eleştirilebilecek bir husustur. Zira mutlak masuniyet kurumunun ölçütü olan yasama görevi ifadesinin, Meclis dışındaki sınırlarını kesin bir biçimde belirlemek güçtür.⁵⁴ Netice itibarıyla mutlak masuniyet ile sağlanan korumanın gayesinden uzak, şahsi bir imtiyaz alması da kuvvetle muhtemeldir.

1924 Anayasasındaki yasama sorumsuzluğuna ilişkin belirtilmesi gereken son nokta, Meclis dâhilinde sarf edilen rey, mütalaa ve beyanatın, Meclis haricinde tekrarlanması durumundan ne anlaşılması gerektiğidir. 17. Maddenin ilk fıkrasında, milletvekilinin Meclis dâhilindeki rey, mütalaa ve beyanatını Meclis haricinde irad ve izharı sorumsuzluk kapsamına alınmıştır. Dikkat edilirse, madde metninde, Meclis dâhilinde icra edilen rey, mütalaa ve beyanatın “aynen” tekrarlanma şartı söz konusu değildir. Bundan anlaşılması gereken, Meclis haricindeki tekrarda, kelimesi kelimesine ayniyet şartı değildir.⁵⁵ Ancak milletvekili, Meclisteki düşüncelerini ve açıklamalarını gazetede yazı ile yahut sözle ifade ederken, birtakım yeni düşünceler ekleyip açıklamalarının hedefini yahut anlamını değiştirdiği takdirde sorumsuzluk kapsamından çıkar. Zira hedefi ve anlamı değiştirilmiş bir açıklama başlı başına hariçte söylenmiş bir söz niteliğindedir.⁵⁶ Son olarak, Mecliste sarf edilen hakaret ve küfür içerikli sözlerin Meclis dışında yinelenmesinin mutlak masuniyet kapsamına giremeyeceğini de belirtmek yerinde olacaktır. Zira milletvekilinin Meclis kürsüsündeki heyecan dolu bir açıklaması sırasında sarf ettiği hakaret ve küfür esasen açıklama yahut düşünce türünden sayılamaz; ancak Meclis dâhilinde gündeme gelmesi dolayısıyla mutlak masuniyet kapsamına dâhil olur.⁵⁷

17. maddenin birinci fıkrası haricindeki fıkralar muvakkat masuniyet yahut günümüzde kullanılmakta olan tabiriyle yasama dokunulmazlığına ilişkindir. Muvakkat masuniyetin düzenlenişi bakımından dikkat çeken ilk özelliği, tıpkı bütün demokratik anayasalarda olduğu gibi kaleme alınmış olmasıdır. Madde metni okunduğunda anlaşıldığı üzere, muvakkat masuniyet kapsamında yalnızca cezai

⁵² Özbudun, **a.g.e.**, s. 27.

⁵³ Başgil, **a.g.e.**, ss. 12-13. Encümenin teklifi üzerine bazı milletvekilleri tarafından itiraz edilmiş ve teklifin mantıksızlığını ortaya çıkarmaya gayret etmişlerdir. İlgili konuya ilişkin tartışmaların ardından milletvekili Hakkı Tarık Us'un teklifi üzerinde mutabık kalınmıştır. Hakkı Tarık Us tarafından ileri sürülen teklif şöyledir: “*ne rey ve mütalaa beyan edersek onu, hariçte aynen beyan etmekte salâhiyettar olmamız ve burada beyan olunan rey ve mütalaa'yı hariçte söylediğimiz takdirde mesul olmamızdır. Bundan başka bir surette beyanı mütalaa edersek o zaman mesul olabiliriz.*”

⁵⁴ Aybar, **a.g.e.**, s. 130.

⁵⁵ Başgil, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁶ **A.g.e.**

⁵⁷ **A.g.e.**

fiiller yer almaktadır. Bir diğer ifadeyle, gerek seçilmesinden önce gerek sonra aleyhine cürüm isnadında bulunulan bir milletvekili, Meclis kararı olmaksızın sorgulanamaz, tutulamaz veya tutuklanamaz. Burada bahsolunan “Meclis kararı” ifadesiyle anlatılmak istenen, Meclis tarafından milletvekilinin teşrii masuniyetinin kaldırılmasıdır. Görülüyor ki, milletvekili görevi dışındaki fiillerinden dolayı, görevine bağlı fiillerde olduğu gibi mutlak masuniyeti haiz değildir; sadece Meclisin izin vermemesi şartına bağlı ve geçici bir masuniyeti vardır.⁵⁸

Ancak üçüncü fıkrada düzenlendiği üzere, muvakkat masuniyetin istisnası, “cinai cürümü meşhud (suçüstü) halleri”dir. Bu takdirde, dördüncü fıkrada belirtildiği gibi, ilgili makamın Meclisi derhâl haberdar etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Kanımızca, Meclisin durumdan derhâl haberdar edilmesi, cinai bir cürümden suçüstü yakalanan bir milletvekili hakkında gereken cezai takibatın yapılmakta olduğunun bilgilendirmesinden başka bir anlama gelmemektedir. Diğer bir anlatımla, Meclisin aleyhinde cezai takibat başlatılan milletvekilinin durumuna ilişkin bir müdahalede bulunması mümkün değildir. Yani böyle bir durumda, seçilmesinden önce ve sonra suç isnadı ile karşı karşıya kalan milletvekili bakımından Meclisin, cezai takibatı yasama dönemi sonuna erteleme yetkisi işletilemez. Zira ilgili maddenin lafzından da anlaşıldığı üzere, suçüstü yahut suçu işler vaziyette yakalama, Meclisin cezai takibatı yasama döneminin sonuna erteleyebileceği durumların istisnasını oluşturmaktadır.⁵⁹ İstisna kabul edilmesinin nedeni, suçüstü halinde suç fiilini işleyen kimsenin suçluluk halinin şüphe ve tereddüde mahal bırakmayacak mahiyette olmasıdır.⁶⁰

Bu aşamada “cinai cürümü meşhud” tabirine de açıklık getirmek gereklidir. 1274 (1858) Osmanlı Ceza Kanunname-i Hümayununun birinci faslının birinci maddesinde belirtildiği üzere, kanunen karşılık gelen üç tür suç mevcuttur. Suçların taksimi cinayet, cünha ve kabahat olarak yapılmıştır.⁶¹ 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun yürürlüğe girmesinden sonra kabul edilen 765 sayılı mülga 1926 Türk Ceza Kanununun birinci kitabının birinci maddesine göre suçlar; cürüm ve kabahat olmak üzere iki grupta toplanmıştır.⁶² Görüldüğü üzere, Anayasanın kabul edildiği zaman varlık gösteren suçların üçlü taksiminden 1926 Türk Ceza Kanunu ile vazgeçilmiştir. Bu durumda haklı olarak, Anayasada geçen “cinai” tabirinden ne anlaşılması gerektiği hususunda bir karışıklık yaşanabilir. Ancak 1926 Türk Ceza Kanununun 587. maddesinde 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda geçen “cinai”

⁵⁸ A.g.e., s. 16.

⁵⁹ Kıratlı, a.g.e., s. 102. Kıratlı, Meclisin suçüstü cinai cürüme ilişkin kovuşturmayı durdurmasını kanaatinde. Buna karşın, 17. maddenin, derhal haberdar edilen Meclise, suçüstü kovuşturmayı durdurabilme yetkisi tanıdığını ileri sürmektedir.

⁶⁰ Arsel, a.g.e., s. 40.

⁶¹ Gülnihal Bozkurt, **Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi Osmanlı Devleti’nden Türkiye Cumhuriyeti’ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2010, s. 100; Kadir Aktaş, **TBMM Uygulaması Anlatımıyla Yasama Dokunulmazlığı**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2009, s. 20.; Mehmet Gayretli, “1858 Osmanlı Ceza Kanununun Kaynağı Üzerindeki Tartışmalar ve Bu Kanuna Ait Bir Taslak Metnin Bir Kısmıyla İlgili Değerlendirmeler”,<http://www.e-akademi.org/makaleler/mgayretli-2.pdf>, (21.10.2012).

⁶² <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>, (21.10.2012).

tabirinden asgari beş sene hapis cezasını, buna denk veya daha ağır cezaları gerektiren suçlar anlaşılmalıdır.⁶³

Teşrii masuniyet ile ilgili 17. maddenin 5. fıkrasında cezai takibatın ertelenmesine ilişkin bir düzenleme mevcuttur. Buna göre, bir milletvekilinin seçilmesinden önce veya sonra aleyhinde çıkmış bir cezai hükmün infazı, milletvekilliği süresinin sonuna ertelenir. Söz konusu fıkranın amacı milletin vekilliğine talip olmuş ve yine milletin oylarıyla seçilerek Türkiye Büyük Millet Meclisine gelmiş olan milletvekillerinin görevlerini kesintisiz olarak yerine getirmelerini sağlamaktır. Muvakkat masuniyet, sadece cürümler bakımından geçici bir kalkan sağlamıştır. Nitekim kanunun lafzı dikkate alındığında, suçları ikili bir ayrıma tabi tuttuğunu belirttiğimiz 1926 Türk Ceza Kanununda belirtilen kabahatler dolayısıyla milletvekillerinin sorumluluğuna gidilebilir.⁶⁴ Bunun haricinde de milletvekilleri, gerçekleştirdikleri hukuki işlemlerden ötürü muvakkat masuniyet korumasından faydalanamazlar. Daha açık bir ifadeyle, görevlerini ifa ettikleri süre boyunca milletvekillerinin aleyhinde, hukuk mahkemelerinde dava açılabilmesi bakımından herhangi bir engel bulunmamaktadır.

Maddenin son fıkrasında, milletvekilliği süresi boyunca zamanaşımının işlemeceği belirtilmiştir. Bir önceki fıkra bakımından yapılan açıklamalardan çıkan sonuç itibarıyla, milletvekilinin "cinai cürmü meşhud" hali haricinde, isnat edilen bir suç dolayısıyla cezai takibatının yapılabilmesi için Meclisin izni şartı işlerlik göstermektedir. Zamanaşımına ilişkin fıkranın getirilmesindeki amaç, Meclisin izin vermediği ve görev süresi sonuna ertelenen cezai takibatın, görev süresi bitiminde gerçekleştirilebilmesi bakımından herhangi bir zaman engeliyle karşılaşılmasını önlemektir.

Teşrii masuniyet yalnızca Anayasada değil aynı zamanda, 2 Mayıs 1927 tarihli TBMM Dâhili Nizamnamesinde de düzenlenmiştir. Teşrii masuniyetin hangi hallerde ve ne şartlarda kaldırılacağı hususu "Teşrii Masuniyetin Kaldırılması" başlıklı 17. babda 178 ila 182 maddeler arasında hükme bağlanmıştır. Dâhili Nizamnamenin 178. maddesi şöyledir:

Bir mebusun teşrii masuniyetinin kaldırılması için vuku bulacak talepler, mahkemelerden Adliye Vekâletine tebliğ olunur. Adliye Vekâleti, esbabı mucibeyi muhtevi bir tezkere ile mezkûr talebi Başvekâlet vasıtasıyla Meclis Riyasetine gönderir. Reis, bu talebi Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye encümenlerinden mürekkep muhtelit (karma) bir encümene havale eder. Encümen reisi, kura ile beş azadan mürekkep bir ihzari (hazırlık) encümen tefrik eder (seçer). Bu ihzari encümen, gizli reyle kendine bir reis ve bir de

⁶³ Aybar, **a.g.e.**, ss. 133-134. ; <http://www.ceza-bb.adalet.gov.tr/mevzuat/765.htm>, (21.10.2012). 1926 Türk Ceza Kanununun 587. maddesi şöyledir: "Elyevm meri olup cinayet, cünha ve kabahat taksimatına müstenit ahkâmı havi bulunan kanunlarda münderiç (mücazati terhibiye) ve (cinayet) tabirleri badema (bundan böyle) ceza kanununda muharrer (yazılı) müebbet veya muvakkat ağır hapis ve beş seneden fazla hapis ve hidematı ammeden (kamu görevlerinden) müebbeden memnuiyet ve müebbet sürgün cezaları ile bunları müstelzim (gerektiren) cürümlere masruf olacaktır (sarf olacaktır)."

⁶⁴ **A.g.e.**, s. 83; Arsel, **a.g.e.**, s. 42.

*mazbata muharrirliğini ifa edecek kâtip intihap eder (seçer). Encümen bütün evrakı tetkik edip o mebusu dinler. Encümen şahit dinleyemez.*⁶⁵

Yukarıda aktarılan madde ile teşrii masuniyetin kaldırılmasına yönelik, mahkemelerden Adliye Vekâletine talep gelmesi halinde nasıl bir usul çerçevesinde hareket edileceği kurala bağlanmıştır. Takip eden 179. maddede ise teşrii masuniyetinin kaldırılması istenilen milletvekilinin durumunu inceleyen ihzari ve muhtelit encümenlerin, kendilerine havale edilmiş evrakı en çok bir ay içerisinde sonuca bağlayabilecekleri belirtilmiştir. Bir sonraki 180. maddede ise Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12. ve 27. maddelerindeki yasak fiillerden⁶⁶ biri dolayısıyla isnat olunan milletvekili hakkında ihzari encümenin izleyeceği yol tayin edilmiştir. Bahsolunan madde metni şöyle kaleme alınmıştır:

Dâhili Nizamnamenin teşrii masuniyetin kaldırılmasıyla ilgili son iki maddesinde de masuniyetin kaldırılması için milletvekilinin kendi talebinin yeterli olmadığı ve aksine bir karar olmadıkça masuniyetin kaldırılması hakkındaki müzakerenin açık yapılacağı kurala bağlanmıştır.

2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Döneminde Teşrii Masuniyetin Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar

2.1. Cebelibereket Mebusu Ali Rıza Bey'in Teşri-i Masuniyetinin Kaldırılması

Başvekâlet tezkeresinde belirtildiği üzere, TBMM veznesinde meydana gelmiş suiistimal ve hırsızlık olayına ilişkin olarak Ankara Cumhuriyet Savcılığı tarafından yürütülen tahkikat dairesinde, sabık idare amirlerinden Cebelibereket mebusu Ali Rıza ve Meclis hesaplarını inceleme ve kontrolden sorumlu mebus İlyas Sami Beylerin teşri-i masuniyetlerinin kaldırılması talep edilmiştir.⁶⁷ Meclis genel kurulunda yapılan görüşme esnasında Ali Rıza Bey, Muhtelit encümen mazbatasında öne sürülen iddiaya katılmadığını ama her namuslu insan için mahkeme huzurunda hesap vermenin bir zaruret olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle de masuniyetinin kaldırılmasını ve mahkemeye gönderilmesini talep etmiştir.⁶⁸ Ali Rıza Bey'in sözleri üzerine Meclis başkanı, bir mebusun içtüzüğe göre kendi masuniyetinin kaldırılmasını isteyemeyeceğini belirtilmiştir. Ardından, mazbata

⁶⁵ Şeref İba, **Parlamento İchtüzük Metinleri Osmanlı'dan Günümüze**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, ss. 482-483. Bundan sonra aktarılacak olan 1927 TBMM Dâhili Nizamnamesinin teşrii masuniyetin kaldırılmasına ilişkin diğer maddeler için de künyesi verilmiş olan kitaptan faydalanılmıştır.

⁶⁶ Kili ve Gözübüyük, **a.g.e.**, ss. 129, 133. Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12. maddesi: "*Yabancı devlet resmi hizmetinde bulunanlar, terhipli cezaları gerektiren suçlardan veya hırsızlık, sahtecilik, dolandırıcılık, inancı kötüye kullanma, dolanlı iflas suçlarından biriyle hüküm giymiş olanlar, kısıtlılar, yabancı devlet uyrukluğunu ileri sürenler kamu hizmetlerinden yasaklılar, Türkçe okuyup yazma bilmeyenler milletvekili seçilemezler.*" 27. maddesi: "*Bir milletvekilinin vatan hayınlığı ve milletvekilliği sırasında yiyicilik suçlarından biriyle sanık olduğuna Türkiye Büyük Millet Meclisi Kamutayı hazır üyelerinin üçte iki oy çokluğu ile karar verilir veyahut on ikinci maddede yazılı suçlardan biriyle hüküm giyer ve bu da kesinleşirse milletvekilliği sıfatı kalkar.*"

⁶⁷ **A.g.e.**

⁶⁸ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt II, 2 Şubat 1928, s. 127.

hakkında başkaca söz almak isteyen olmadığı için doğrudan mazbatayı oylamaya açmıştır. Oylama neticesinde, Ali Rıza Bey'in teşri-i masuniyetinin kaldırılması kabul edilmiş ve İlyas Sami Bey için de, takibatın devre sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.⁶⁹

2.2. Sabık Ticaret Vekili Gaziantep Mebusu Ali Cenani Beyin Divan-ı Ali'ye Gönderilme Kararı

Encümen tarafından 10 Nisan 1928 tarihinde hazırlanan 3/70 numaralı mazbatada Ali Cenani Beyin, memleketin hububat ve un ihtiyacını karşılamak, ekmek fiyatındaki yükselmeyi önlemek üzere özel kanun ile Ticaret Vekâletinin emrine tevdi edilen 500.000 liranın bir mesul muhasib atanmaksızın doğrudan doğruya tahsil ve idare edilmesinden sorumlu olduğu belirtilmiştir. Ayrıca muayyen bir süre zarfında Hazineye iadesi şart olan bir paranın kesin hesap olarak takip edilmemesi; kısmen bazı şahıslar ve kurumların zimmetine geçmesine sebebiyet vermekten de tahkikata maruz kaldığı belirtilmiştir. Mecliste gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde, genel kurulda muhtelit encümen tarafından hazırlanan mazbata ile aynı doğrultuda, sabık Ticaret vekili Ali Cenani Bey'in Divan-ı Ali'ye gönderilmesine karar verilmiştir.⁷⁰

2.3. Cebelibereket Mebusu İhsan Bey ve Bilecik Mebusu Doktor Fikret Beyin Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

Sabık Bahriye vekili İhsan Bey Divan-ı Ali'de hakkında karar verilmesine neden olan havuz ve Yavuz meselesi olmuştur. Sabık Bahriye vekili İhsan Bey için Filander'in havuz meselesinde memuriyet vazifesini suiistimal etmekten; Yavuz meselesinde fesat karıştırmak suretiyle irtikâba etmekten suçluluğuna kanaat getirilmiştir. Netice itibarıyla, İhsan Bey için iki sene ağır hapis ve iki sene de rütbe ve memuriyetten mahrumiyete karar verilmiştir. Cebelibereket mebusu İhsan Bey Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 12 ve 27. maddelerine göre mebusluk statülerini kaybetmiştir.⁷¹

2.4. Urfa Mebusu Ali Saib Ursavaş'ın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

Mazbatada belirtildiği üzere Ali Saib Ursavaş'ın, Cumhurbaşkanı Atatürk'e karşı tertip edilen suikastı gerçekleştirmeyi planlayan gizli ittifakta payı olduğu, silahlı cemiyet kurmaktan şüpheli Yahya ve arkadaşları hakkında yapılan tahkikat esnasında anlaşılmıştır. Ayrıca söz konusu suikast için Türkiye'ye gelen adamları sevk ve idare etmeyi taahhüt ettiği de anlaşılmıştır.⁷² Netice itibarıyla, Muhtelit encümen tarafından hazırlanan mazbata, başkan tarafından oya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Ali Saib Ursavaş'ın dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁷³

⁶⁹ A.g.e., s. 128.

⁷⁰ A.g.e., s. 138.

⁷¹ A.g.e., s. 175.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt V, 18.10.1935, 3/152 esas numaralı muhtelit encümen kararı.

⁷³ A.g.e., s. 99.

2.5. Urfa Mebusu Refet Ülgen'in Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

Türk Maarif Cemiyeti ile bu cemiyete bağlı teşekküllerde meydana getirilen suiistimler nedeniyle Ankara Cumhuriyet Savcılığının 21 Ekim 1941 tarihli yazısında, Urfa mebusu Refet Ülgen'in teşrii masuniyetinin kaldırılması talep ettiği belirtilmiştir. Netice itibarıyla, Refet Ülgen'in teşrii masuniyetinin kaldırılmasına ilişkin muhtelit encümen mazbatasına oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Böylelikle Refet Ülgen'in teşrii masuniyeti kaldırılmıştır.⁷⁴

2.6. Tokat Mebusu Hasip Ahmet Aytuna'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

Ankara Cumhuriyet Savcılığı, Türk Maarif Cemiyeti Lisesi'nde müdür vekili bulunduğu sırada resmi kayıt ve defterler üzerinde tahrifat yaptığı iddiasıyla Tokat mebusu Hasip Ahmet Aytuna'nın hakkında takibat yapılabilmesi için teşrii masuniyetinin kaldırılmasını talep etmiştir.⁷⁵ Netice itibarıyla mazbata oylamaya sunulmuş ve TBMM tarafından Tokat mebusu Hasip Ahmet Aytuna'nın teşrii masuniyetinin kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁶

2.7. Denizli Milletvekili Reşad Aydın'ın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması*

Türk Ceza Kanununun 147-156. maddeleri delaletiyle 171. maddeye uygun harekette buldukları Denizli milletvekili Reşad Aydın tarafından ihbar edilen Afyon milletvekili Sadık Aldoğan ve arkadaşları hakkında yapılan soruşturma sonucunda, ihbarın asılsız olduğu anlaşılmıştır. Netice itibarıyla, Sadık Aldoğan ve arkadaşlarına iftiradan dolayı Reşad Aydın hakkında kovuşturma yapılabilmesi amacıyla milletvekili dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir.⁷⁷ Yeni hiçbir delil elde edilemediği anlaşılınca Karma komisyon, Sadık Aldoğan'a isnat edilen suçun Anayasa 12. maddedeki yasaklı eylemlerden olmasına rağmen ihbarın ciddi olduğu kanaatini edinemediği için dokunulmazlığın kaldırılmasına yer olmadığına oybirliği ile karar vermiştir.⁷⁸ Netice itibarıyla, Meclis başkanı Reşad Aydın'ın yasama

⁷⁴ A.g.e., s. 128.

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 23, 23 Ocak 1942, 3/269 Esas Numaralı Tokat Mebusu Hasip Ahmet Aytuna'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatasına, s. 1.

⁷⁶ A.g.e., s. 123.

* Bu aşamadan itibaren sadeleştirilmiş Türkçe sözcüklere yer verilmesinin nedeni, 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununun, 10 Ocak 1945 tarihinde sadeleştirilerek eski sözcüklerden arındırılmış olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak sadeleştirilmiş Türkçenin varlık gösterdiği 1924 Anayasasının bu hali 24 Aralık 1952 tarihine kadar sürmüştür. Zira bu tarihte "491 Sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanununun Tekrar Meriyete Konulması Hakkındaki Kanun" ile tekrar eski haline getirilmiştir. Bu nedenle 1952 yılından itibaren incelenecek olaylarda tekrar eski sözcüklerin kullanılmasına geçilecektir.

⁷⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 21, 30 Kasım 1949, 3/432 Esas Numaralı Denizli Milletvekili Reşad Aydın'ın Milletvekili Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁷⁸ A.g.e.

dokunulmazlığının kaldırılmasını oylamaya açmış ve büyük bir çoğunlukla dokunulmazlığın kaldırılmasına karar verilmiştir.⁷⁹ Böylelikle, TBMM genel kurulunda, Karma komisyon raporunun aksine bir karar alınmıştır.

2.8. Sadık Aldoğan'ın Milletvekili Dokunulmazlığının Kaldırılması

Sadık Aldoğan, 20 Ağustos 1949 gecesi Karşiyaka Ar Gazinosu'nda söz almış ve şunları ifade etmiştir:

Burasını İngiltere mi sanıyorsunuz? Çörçil gibi adam kazanamadı ama o memleketteki hükümetlerde namus vardır. Onlarda sandalyelerine yapışacak kadar zillet yoktur. Yoksa işkembesini doldurmak için iktidarda durmak zillettir. Namuslu bir adam verdiği sözü yapmazsa o adama ve o hükümete namussuz denir.⁸⁰

24 Ağustos 1949 tarihinde Ballıkuyu Ocak binasında düzenlenen toplantıda da şu sözleri sarf etmiştir: *"İkinci Dünya Harbinin sonunda Birleşmiş Milletler camiasına biz de dâhil olduk, fakat milletin sırtına bir kâbus ve ahtapot gibi yapışan şef ve onun hükümetleri buldukça, vaat edilen insan hakları hiçbir surette sağlanamaz."⁸¹* Aktarılan sözlerle hükümetin manevi şahsiyetini alenen tahkir, cumhurbaşkanı aleyhine sözlü tecavüzde bulunduğu ihbar edilen Sadık Aldoğan hakkında kovuşturma yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Netice itibarıyla, Sadık Aldoğan'ın dokunulmazlığının kaldırılması kararının yer aldığı Karma komisyon raporları ayrı ayrı oylamaya açılmıştır. Her üç karma komisyon raporu da kabul edilmiş ve ilgili milletvekilinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁸²

2.9. Kars Milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın'ın Milletvekili Dokunulmazlığının Kaldırılması

Ulus Gazetesi'ndeki "Gözü Kapalı Oy Verme" başlıklı yazısı nedeniyle Kars milletvekili Hüseyin Cahit Yalçın hakkında Türk Ceza Kanununun 159. maddesi uyarınca takibat yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. 9 Eylül 1951 tarihli yazısı nedeniyle Meclisi tahkir ve tezyif etmekten dolayı sanık konumunda olan Hüseyin Cahit Yalçın'a ilişkin Anayasanın 17. maddesi dairinde gereken kararın verilmesini talep etmiştir.⁸³

"Gözü Kapalı Oy Verme" sözünü açıklayan cümleleri tekrarlamıştır: Millet umumi heyeti itibarıyla Demokrat Parti'ye inanmış, onu tercih etmiş ve Demokrat Parti'nin listesini sandıklara atmıştır. Bu listenin içinde yazılı olan adayların yüzde doksan dokuzunun seçmenlerin büyük ekseriyetinin meçhulü olduğu muhakkaktır. Millet seçtiği vekillerinin

⁷⁹ A.g.e., s. 252.

⁸⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Cilt 25, 24 Mart 1950, 3/398 Esas Numaralı Afyonkarahisar Milletvekili Sadık Aldoğan'ın Milletvekilliği Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Kurulan Karma Komisyon Raporu, s. 1.

⁸¹ A.g.e.

⁸² A.g.e., ss. 1034-1035, 1037.

⁸³ A.g.e., s. 1.

*şahıslarına itimadını göstermiş değil, bu şahısları bulan ve tavsiye eden partinin şahsiyetine inanmıştır.*⁸⁴

Hüseyin Cahit Yalçın ile aynı gerekçe ile hakkında dava açılan neşriyat müdürü Cemal Sağlam'ın TBMM'nin manevi şahsiyetini tahkir ve tezyif ithamından beraat ettiğini bir kez daha vurgulamıştır. Netice itibarıyla, Hüseyin Cahit Yalçın'ın milletvekili dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.⁸⁵

2.10. Kars Mebusu İbrahim Us'un Teşri-i Masuniyetinin Kaldırılması

Isparta Cumhuriyet Savcılığından 23 Mart 1956 tarihinde, ilgili mebus hakkında bir yazı geldiği anlaşılmaktadır. İbrahim Us'a ait *"Demokrat Parti vaatlerini yerine getirmedi, bu Adnan Menderes'i de partisini de yalancı mevkiine düşürdü"*, *"Başvekil Burdur konuşmasında iç ve dış düşmanlardan bahsetti. Dış düşmanı biliyoruz, iç düşman kimdir? Muhalefet mi? Asla... İç düşman varsa, o da Adnan Menderes'in ta kendisidir."* ifadelerle sıfat ve hizmetinden dolayı Başvekil Adnan Menderes'i tahkir etmiştir. Bu doğrultuda savcılık, TCK 273/3 madde mucibince takibatın yapılabilmesi için ilgili mebusun teşrii masuniyetinin kaldırılması istenmiştir.⁸⁶ Netice itibarıyla, İbrahim Us'un teşrii masuniyeti kaldırılmıştır.⁸⁷

2.11. Kars Mebusu Sırrı Atalay'ın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

Mersin Cumhuriyet Savcılığından 30 Mart 1956 tarihinde bir yazı gönderilmiştir. Buna göre, CHP'nin 17 Mart 1956 tarihinde Tarsus İlçe binasında tertiplediği kapalı salon toplantısında konuşan Sırrı Atalay, iktidarı iktisadi yönden şu cümlelerle eleştirmiştir: *"Altı senelik iktidar zamanında yedi buçuk milyar harcandı. Yapılan işler ancak iki buçuk milyarlık, geride kalan beş milyar ne oldu? Hırsızlıkları ve uğursuzlukları ileride mahkeme huzurunda soracağız..."* Bu sözleriyle hükümetin manevi şahsiyetini tahkir ettiği beyan edilen Sırrı Atalay hakkında takibat yapılması için teşrii masuniyetinin kaldırılması talep edilmiştir. Muhtelit encümenin hazırladığı mazbata, 2 Temmuz 1956 tarihinde TBMM Genel kurulu gündemine alınmıştır. İlgili mazbata hakkında söz isteyen mebus olmadığından, doğrudan oylamaya açılmıştır ve kabul edilmiştir. Böylelikle, Sırrı Atalay'ın dokunulmazlığı kaldırılmıştır.⁸⁸

⁸⁴ A.g.e., s. 445.

⁸⁵ A.g.e., s. 447.

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/326 Esas Numaralı Kars Mebusu İbrahim Us'un Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁸⁷ A.g.e., s. 35.

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 38.

2.12. Kırşehir Mebusu Osman Alişiroğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

29 Mart 1956 tarihli bir Mersin Cumhuriyet savcılığı yazısı bulunmaktadır. 18 Mart 1956'daki CHP merkez kaza kongresinde, Demokrat Parti'nin bir anonim şirket olarak çalıştığı, yargıçların Adliye Vekilinin emrinde bulunduğu, 6-7 Eylül hadisesinde milli servetin mahvolduğu, muhalefetin bu mevzudaki çalışmalarının yıkılmak istenildiği, Demokrat Partililerin basireti kör, zalim ve mideci beceriksizler olduğu, seçimlerin yaklaşmasından telaşa düşerek hileli yollara başvurdukları, memleketin bu berduşlardan kurtarılması gerektiği şeklinde sözler sarf ettiği belirtilmiştir.⁸⁹ Aktarılan sözlerle hükümetin manevi şahsiyetinin tahkir edildiği vurgulanmıştır. Osman Alişiroğlu hakkındaki mazbata, 2 Temmuz 1956 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülmüştür. Öncelikle mazbata okunmuş ve ardından Meclis reisi, ilgili mebusun genel kurulda hazır bulunup bulunmadığını sormuştur. Salonda bulunmadığı anlaşıncaya, mazbata doğrudan oylamaya açılmıştır. Kabul edilmiş ve teşrii masuniyeti kaldırılmıştır.⁹⁰

2.13. Malatya Mebusu Kamil Kırıkoğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

Kamil Kırıkoğlu hakkında hazırlanan son muhtelit encümen mazbatası, 25 Nisan 1956 tarihli Adliye Vekâleti tezkeresini takip eden süreçte hazırlanmıştır. Tezkere, Düzce Cumhuriyet savcılığından gelen yazı üzerine kaleme alınmıştır. Savcılık yazısında, Kamil Kırıkoğlu'nun CHP Düzce toplantısındaki konuşmasının hem hükümetin manevi şahsiyetine hem başvekil Adnan Menderes'e tahkir niteliğini taşıdığı vurgulanmıştır. Bu nedenle, ilgili mebusa ilişkin takibatın gerçekleştirilebilmesi için teşrii masuniyetinin kaldırılması istenmiştir. Sadece istenmekle kalmamış, buna ilaveten suçlanmasına neden olan konuşmanın ilgili bölümü de aktarılmıştır:

Hükümet ahmakça aldığı iktisadi bir kararla müşkül duruma düşmüştür. Bu memlekette karaborsayı ihdas eden Adnan Menderes'tir. Malatya'da söylediğim gibi Adnan Menderes, demokrasinin başına halen bir çorap örmektedir. Bu memleketin iktisadiyatını mahveden bu aciz hükümetin çekilip bir başka hükümetin iş başına gelmesi lazımdır.⁹¹

Muhtelit encümen mazbatası, 2 Temmuz 1956 tarihli TBMM Genel kurulunda görüşülmüştür. Mazbata okunduktan sonra, söz isteyen olmadığından doğrudan oylamaya geçilmiştir. Sonuç itibarıyla, mazbata kabul edilmiş yani Kamil Kırıkoğlu'nun teşrii masuniyetinin kaldırılmasına karar verilmiştir.⁹²

⁸⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/329 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Alişiroğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁹⁰ **A.g.e.**, s. 37.

⁹¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, 3/352 Esas Numaralı Malatya Mebusu Kamil Kırıkoğlu'nun Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması Hakkında Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁹² **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 13, 2 Temmuz 1956, s. 38.

2.14. Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılması

19 Haziran 1957 tarihli Adliye Vekâleti ve ardından hazırlanan aynı tarihli başvekâlet tezkeresi üzerine kaleme alınmıştır. Adliye Vekâleti tezkeresinde belirtildiği üzere Osman Bölükbaşı, çeşitli zamanlarda sarf ettiği sözleriyle Meclisi alenen tahkir etmekle suçlanmıştır. Suçlanmasına neden olan sözlerinin ilkinin, Nevşehir vilayetine bağlı Kırşehir kazasının yeni bir vilayet olarak kurulmasına dair kanun layihasının görüşüldüğü 12 Haziran 1957 tarihinde şu şekilde sarf etmiştir: “*Son söz milletvekilinindir. Utanın, zalimlerin uşakları, haysiyetten mahrum insanlar.*”⁹³ İkincisini ise, ilk sözünün ardından kendisine verilen üç birleşim Meclisten çıkarma cezasına karşı, Genel kurul kapısından dışarı çıkmak üzereyken dillendirdiği şu sözleridir: “*Namussuzlar, namussuz olmasanız bu kanunu böyle çıkarmazsınız. Rezil herifler, haysiyetsiz herifler, haysiyetsizler.*”⁹⁴ Suçlanmasına neden olan son sözünü ise Meclis İdare Amiri Balıkesir mebusu Ahmet Kocabıykoğlu'nun “*Kime namussuz diyorsun?*” sorusu üzerine, müzakere salonuna doğru yürüyerek, “*Namussuz, müstebit (zorba) köpekler, müstebidin (zorbanın) köpekleri...*” şeklinde Meclisi kastederek sarf etmiştir.⁹⁵

Muhtelit encümen mazbatası, 24 Haziran 1957 Pazartesi günü TBMM Genel kurulunda görüşülmüştür. Netice itibarıyla, oy kullanan 298 mebusun 247'sinin kabul oyuyla Osman Bölükbaşı'nın teşrii masuniyetinin kaldırılmasına dair mazbata kabul edilmiştir.⁹⁶

III. 1961 Anayasası Döneminde Yasama Bağımsızlıkları

27 Mayıs, Cumhuriyetin ilanından sonraki ilk askeri müdahale özelliğini taşımaktadır. Bilindiği üzere 1961 Anayasası, 27 Mayıs askeri müdahalesinin ve bunu besleyen koşulların bir ürünüdür.⁹⁷

Milli Birlik Komitesi, hukuk devleti kurmak amacını belirtmek için 1 sayılı Geçici Kanunu 12 Haziran 1960 tarihinde kabul etmiştir.⁹⁸ Kanunun birinci ve sekizinci maddeleri, yeni bir anayasanın hazırlanması ve sekteye uğrayan çok partili siyasal hayata en kısa zamanda geçileceğini belirtmiştir. Milli Birlik Komitesi tarafından çıkartılan 1 numaralı Kanuna 13 Aralık 1960 tarihinde bir ek yapılmıştır. Bahsi geçen ek kanunun tam adı, “1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı hükümlerinin kaldırılması ve bazı hükümlerinin değiştirilmesi hakkındaki 12 Haziran 1960 tarihli ve 1 sayılı kanuna ek “Kurucu Meclis Teşkili” hakkında Kanun”dur.⁹⁹ Yeni anayasa çalışmaları askeri müdahalenin sonunda yapılmaya başlanmıştır. Hazırlık çalışmaları bir yıl sürmüş ve müdahalenin yapıldığı

⁹³ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 20, 24 Haziran 1957, 3/528 Esas Numaralı Kırşehir Mebusu Osman Bölükbaşı'nın Teşrii Masuniyetinin Kaldırılmasına Dair Başvekâlet Tezkeresi ve Teşkilat-ı Esasiye ve Adliye Encümenlerinden Mürekkep Muhtelit Encümen Mazbatası, s. 1.

⁹⁴ **A.g.e.**, 3/528 Esas Numaralı Mazbata, s. 2.

⁹⁵ **A.g.e.**

⁹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 20, 24 Haziran 1957, s. 519.

⁹⁷ Tanör, **a.g.e.**, s. 364.

⁹⁸ **A.g.e.**, s. 125.

⁹⁹ **A.g.e.**, s. 162.

tarikten bir yıl sonra yani 27 Mayıs 1961 tarihinde Kurucu Meclis tarafından kabul edilmiştir. Sonuç itibarıyla 9 Temmuz 1961'de halkoyuna sunulmuştur.¹⁰⁰

Söz konusu kanunun yasama bağışıklıkları bakımından önemi bulunmaktadır. Zira sekizinci maddesi kurucu meclisin¹⁰¹ önemli bir kısmını oluşturan temsilciler meclisi üyelerinin sorumsuzluk ve dokunulmazlıklarına ilişkindir. Temsilciler meclisi nezdinde yürütülecek geçici yasama faaliyeti çerçevesinde sorumsuzluk ve dokunulmazlık şu şekilde düzenlenmiştir:

Temsilciler Meclisi üyeleri; Meclis içinde görevlerini yerine getirmek sırasındaki oy, mütalaa ve sözlerinden sorumlu tutulamazlar, Temsilciler Meclisinin tam üye sayısının salt çoğunluğu ile verilmiş bir kararı olmadıkça sanık olarak sorguya çekilemez, tevkif edilemez, herhangi bir şekilde kişi hürriyetinden yoksun kılınmaz ve yargılanamazlar. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali, bu hükmün dışındadır. Ancak bu halde yetkili makam, durumu hemen Temsilciler Meclisine bildirir. Seçilmesinden önce veya sonra Temsilciler Meclisi üyelerinden biri hakkında verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, Meclisin hukuki varlığının sona ereceği zamana bırakılır. Temsilciler Meclisi üyeliği süresince dava ve ceza sürecini işlemez.¹⁰²

Hükmün lafzından da anlaşıldığı üzere, 1924 Anayasasının 17. maddesinde düzenlenmiş olan yasama bağışıklıklarından özellikle yasama sorumsuzluğuna ilişkin kapsam bakımından bir daraltma söz konusudur. Daha açık bir anlatımla, 1924 Anayasasında, milletvekillerinin Meclis dâhilindeki rey, mütalaa ve beyanatlarını Meclis haricinde de açıklamalarından sorumlu tutulamayacakları kurala bağlanmıştır. Buna karşın, 1 numaralı kanuna yapılan ek hakkındaki kanunun sekizinci maddesinde ise temsilciler meclisi üyelerinin yasama sorumsuzluğu sadece Meclis içinde yasama görevi yerine getirilirken sarf edilen söz, oy ve mütalaa ile sınırlandırılmıştır. Yani, artık Meclis içinde meydana gelmiş oy, söz ve mütalaaaların, Meclis dışında dile getirilmesi sorumsuzluk kapsamından çıkartılmıştır. Yasama dokunulmazlığı bakımından bir farklılık söz konusu olmamıştır.

Yasama bağışıklıkları, 1961 Anayasasının 79. maddesinde düzenlenmiştir. Madde metni şöyledir:

Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, Meclis çalışmalarındaki oy ve sözlerinden, Mecliste ileri sürdükleri düşüncelerden ve bunları Meclis dışında tekrarlamak ve açığa vurmaktan sorumlu tutulamazlar. Seçimden önce veya sonra bir suç işlediği ileri sürülen bir Meclis üyesi, kendi Meclisinin

¹⁰⁰ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, Genişletilmiş 3. Baskı, İstanbul: 1978, s. 124.

¹⁰¹ **A.g.e.**'den, yukarıda adı verilen 1 numaralı kanuna ek getiren kanunun birinci maddesinde kurucu meclis şöyle tanımlanmıştır: "Kurucu Meclis, Türk milletinin zulme karşı direnme hakkını kullanmak suretiyle onun adına harekete geçen Türk Silahlı Kuvvetlerinin, meşruiyetini kaybetmiş olan idareyi 27 Mayıs 1960 Milli İhtilaliyle devirerek, meşru iktidarı emanet ettiği Milli Birlik Komitesi ile, Demokratik Hukuk Devletinin kurulması yolunda ve mevcut şartlara uygun olarak milletin en geniş manasıyla temsili gayesini gözeterek ve bu kanun hükümlerine göre kurulacak olan Temsilciler Meclisinden teşekkül eder."

¹⁰² **A.g.e.**, s. 165.

kararı olmadıkça tutulamaz, sorguya çekilemez, tutuklanamaz ve yargılanamaz. Ağır cezayı gerektiren suçüstü hali bu hükmün dışındadır; ancak, bu halde, yetkili makam, durumu hemen ve doğrudan doğruya üyenin Meclisine bildirmek zorundadır. Bir Meclis üyesi hakkında seçiminin önce veya sonra verilmiş bir ceza hükmünün yerine getirilmesi, üyelik sıfatının sona ermesine bırakılır. Üyelik süresince zamanaşımı işlemez. Tekrar seçilen Meclis üyesi hakkındaki takibat, kendi Meclisinin yeniden dokunulmazlığını kaldırmasına bağlıdır. Meclislerdeki siyasi parti gruplarınınca, yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.¹⁰³

Maddenin lafzından da anlaşıldığı üzere, birinci fıkrada yasama sorumsuzluğu düzenlenmiştir. Sorumsuzluk bakımından tekrar 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu dönemindeki yapı benimsenmiştir. Zira Meclis çalışmaları dâhilinde gündeme gelen oy, söz ve düşüncelerin Meclis dışında yinelenmesi de sorumsuzluk kapsamında gösterilmiştir.

Diğer dört fıkra ise yasama dokunulmazlığına ayrılmıştır. Özellikle ikinci fıkrada, daha önceki anayasalarda olmayan bir yapı dikkat çekmektedir. Bu yeni yapı Türkiye Millet Meclisinin çift kanatlı yapısıdır. 1961 Anayasası ile Meclis, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu olmak üzere iki ayrı kanattan meydana getirilmiştir. Millet Meclisi, 67 ile 69. maddeler arasında düzenlenmiştir. Seçimlerinin dört yılda bir yapılması öngörülmüş, genel oy vasıtasıyla seçilen dört yüz elli milletvekilinden oluşan Millet Meclisine süre bitiminde yeniden seçilmek mümkündür.¹⁰⁴ Cumhuriyet Senatosu ise 70 ile 73. madde aralığında düzenlenmiştir. Genel oyla seçilen yüz elli üye ve Cumhurbaşkanı tarafından seçilen on beş üyenin oluşturduğu Cumhuriyet Senatosunda görev süresi altı yıl olarak tayin edilmiştir. Tıpkı Millet Meclisinde olduğu gibi süre bitiminde yeniden seçim yolu açık bırakılmıştır.¹⁰⁵

Yasama dokunulmazlığına ilişkin 79. maddenin ikinci fıkrasından anlaşıldığı üzere, bahsi geçen Meclislerden birinin üyesi hakkında, üyesi olduğu Meclisin kararı olmadıkça herhangi bir tutulma, sorguya çekilme, tutuklanma ve yargılanma durumu gerçekleştirilemez. Bu durumun istisnası 1961 öncesinde de varlık bulmuş olan ağır cezayı gerektiren suçüstü halidir. Ancak bu durum mevcudiyet kazandığı zaman, ağır cezayı gerektiren suçüstü halinin hemen ve doğrudan doğruya yetkili makam tarafından üyenin mensup olduğu Meclise bildirileceği kurala bağlanmıştır. Keza seçimden önce veya sonra hakkında bir ceza hükmü verilmiş üye bakımından, her iki Meclis bakımından da geçerli olacak biçimde, hükmün yerine getirilmesi üyeliğin sona ermesine bırakılmış ve bu süre zarfında zamanaşımının işlemeyeceği belirtilmiştir. İncelemekte olduğumuz madde ile beraber iki yeni fıkra gündeme gelmiştir. Bunlardan ilkinde, bir milletvekilinin, üyelik süresinin sonunda tekrar seçilmesi halinde hakkında takibat yapılabilmesi, üye olduğu Meclisin yasama dokunulmazlığının kaldırılması yönünde karar vermesine bağlanmıştır. Diğerinde ise, Meclislerde varlık bulan siyasi parti gruplarına ilişkindir. Buna göre, siyasi parti gruplarının yasama dokunulmazlığı ile ilgili görüşme yapması ve karar alması en-

¹⁰³ Kili ve Gözübüyük, a.g.e., s. 217.

¹⁰⁴ A.g.e., s. 213.

¹⁰⁵ A.g.e., s. 214.

gellenmiştir. Böyle bir engelleme, günümüzde geçerlilik gösteren düzenlemelere paralel nitelikte olan önemli bir amaca hizmet etmektedir. Zira yasama dokunulmazlığı gibi Milleti temsil eden bir üyesi hakkında takibat yapılması yolunu açan bir kurum hakkında Mecliste her bir üyenin kendi vicdani kanaatine göre objektif bir biçimde karar vermesi sağlanmaya çalışılmıştır.

2. 1961 Anayasası Döneminde Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılmasına İlişkin Örnek Olaylar

2.1. İstanbul Milletvekili Çetin Altan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Hasan Dinçer tarafından 8 Kasım 1966 tarihinde başbakanlığa bir tezkere yazılmıştır. Bu tezkere, İstanbul Cumhuriyet Savcılığının 21 Ekim 1966 tarihli yazısı üzerine kaleme alınmıştır. Yazıdan anlaşıldığı üzere Çetin Altan, komünizm propagandasında bulunmak ve ifa olunan vazife dolayısıyla hakaret ve tehdit etmek suçlarından sanık konumundadır. Karma komisyon hem İhzari komisyon raporunu hem de ilgili milletvekilinin dosyasında yer alan evrak ile Akşam Gazetesi'nin 28 Eylül 1966 tarihli sayısında yayınlanan "Bornova Savcısı Lütfen Dinleyin" başlıklı makaleyi birlikte inceleyerek gereği hakkında bir karara varmıştır.¹⁰⁶ Buna istinaden ilk olarak, ilgili milletvekiline isnat edilen suç açıkça ifade edilmiştir. Çetin Altan, komünizm propagandasında bulunmak ve ifa edilen hizmet dolayısıyla hakaret ve tehditte bulunmaktan dolayı suçlandığı belirtilmiştir.¹⁰⁷ Karma komisyonun kararı, TBMM'de 20 Temmuz 1967 Perşembe günü görüşülmüştür. Sonuç olarak, komisyon raporu oya sunulmuştur. Oylamada 266 milletvekili oy kullanmıştır. 49 ret oyuna karşı 217 kabul oyu kullanılmıştır. Böylelikle, Çetin Altan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına saat sabaha karşı 04.45'te karar verilebilmiştir.¹⁰⁸

2.2. Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Adalet Bakanı Sahir Kurutoğlu tarafından 1 Şubat 1962 tarihinde başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Söz konusu tezkere, Ankara Cumhuriyet Savcılığından alınan 31 Ocak 1962 tarihli ve 3/939 sayılı yazıyı takip eden süreçte hazırlanmıştır. Savcılık tezkeresinde belirtildiği üzere Zonguldak milletvekili Nuri Beşer, devletin askeri kuvvetlerini tahkir etmekten dolayı suçlanmıştır. Hakkında Türk Ceza Kanununun 160. Maddesi uyarınca tahkikat yapılabilmesi için yasama dokunulmazlığının kaldırılması istenmiştir. Suçlanmasına neden olan olay, 28 Ocak 1962 tarihinde Anadolu Kulübünde arkadaşları Saffan Mindivanlı ve Selami Kuşçuoğlu ile yemek yediği sırada gerçekleşmiştir. Yemek sırasında, ihtilal ve günlük olaylar ile ilgili konuşulurken sarf ettiği sözler nedeniyle suçlanmaktadır.¹⁰⁹

¹⁰⁶ A.g.e.

¹⁰⁷ A.g.e.

¹⁰⁸ A.g.e.,s. 465.

¹⁰⁹ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 12 Şubat 1962, 3/175 numaralı Zonguldak Milletvekili Nuri Beşer'in Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa

Nuri Beşer hakkındaki dosya Meclise geldikten sonra Karma komisyona gönderilmiştir.¹¹⁰ Karma komisyon, savcılık huzurunda şahitlerin verdiği ifadeleri ve Nuri Beşer'in yazılı açıklamasını incelemiş ve yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına esas teşkil eden sözlerine ilişkin isnadın ciddi bir mahiyet taşıdığına karar vermiştir. Sonuç olarak, Zonguldak milletvekili Nuri Beşer'in yasama dokunulmazlığının Anayasanın 79. maddesinin 2. fıkrası gereğince kaldırılmasına çoğunlukla karar verilmiştir.¹¹¹ Nuri Beşer hakkındaki Karma komisyon raporunun gündeme alınmasına 9 Şubat 1962 Cuma günü karar verilmiştir.¹¹² Netice itibarıyla, Karma komisyon raporu kabul edilmiş ve Nuri Beşer'in dokunulmazlığı kaldırılmıştır.

2.3. Yozgat Milletvekili Celal Sungur'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu tarafından 14 Şubat 1968 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere kaleme alınmıştır. Askeri savcılıktan gelen yazıda Yozgat milletvekili Celal Sungur'un yasama dokunulmazlığının kaldırılması talep edilmiştir. Böyle bir talepte bulunulmasının sebebi ilgili milletvekilinin, milli müdafaaya hıyanet suçundan sanık Avusturya yurttaşı Adolf Slavik ile görüştükları çeşitli zamanlarda para karşılığında bilgi ve doküman verdiğinin tespitidir. Bu tespit, I. Ordu Komutanlığı Askeri savcılığı tarafından Adolf Slavik ile Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdür Yardımcısı Hüseyin Turgut Pojon hakkında yapılan soruşturma esnasında ortaya çıkmıştır.¹¹³ Karma komisyon raporunda belirtildiği üzere, yöneltilen suçun içeriği itibarıyla ağır ve ciddi mahiyette olması ve gerçekliğinin sabit olması nedeniyle Anayasaya göre milletvekilliği sıfatını kaybetmesine yol açar. Sonuç olarak, Karma komisyon Celal Sungur'un yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına ittifakla karar vermiştir.¹¹⁴ Mecliste yapılan görüşmede Karma komisyon tarafından hazırlanan rapor kabul edilmiştir. Böylelikle Celal Sungur'un yasama dokunulmazlığı kaldırılmıştır.¹¹⁵

ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu, s. 1. Nuri Beşer'in sarf ettiği cümleler şöyledir: "*Ben muvazzaflar subay arıyorum. Bulursam karısını, kızını ... Subay karılarını ve kızlarını ... için bir cemiyet kurduk.*"

¹¹⁰ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 2 Şubat 1962.

¹¹¹ **A.g.e.**, 3/ 175 numaralı Rapor, s. 4. Karar bağlamında üç milletvekili çekimser olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kişiler Çanakkale milletvekili Refet Sezgin, Mardin milletvekili Esat Kemal Aybar ve Aydın milletvekili Orhan Apaydın'dır. İsimleri belirtilen ilk iki milletvekili, tahkikatın noksanlığı üzerinde durmuştur. Refet Sezgin, hükme kadar tutuklanmama bakımından çekimser olduğunu belirtmiştir. Esat Kemal Aybar ise isnat edilen fiilin işlenmiş olup olmadığı bakımından da bir şüphe bulunduğunu ve bu nedenle çekimser olduğunu ifade etmiştir. Orhan Apaydın ise bazı şahit ifadelerinin kanuni usule uygun olarak alınmadığını belirtmiştir. Takibatın ciddiliği gereği bu noksanlığın giderilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur.

¹¹² **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 2, 9 Şubat 1962.

¹¹³ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 27, 8 Nisan 1968, 3/865 numaralı Yozgat Milletvekili Celal Sungur'un Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu, s. 1.

¹¹⁴ **A.g.e.**

¹¹⁵ **A.g.e.**, s. 611.

2.4. Hakkâri Milletvekili Ali Karahan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması

Milli Savunma Bakanı Ahmet Topaloğlu tarafından 28 Haziran 1967 tarihinde Başbakanlığa hitaben bir tezkere hazırlanmıştır. Tezkereden anlaşıldığı üzere Ali Karahan, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Mahkemesi tarafından Türk Ceza Kanununun 141. maddesinin 4. fıkrasına göre mahkûmiyet kararı verildikten sonra milletvekili seçilmiştir. Milletvekili seçildikten sonra yasama dokunulmazlığını elde ettiğinden Askeri Yargıtay tarafından temyiz incelemesine tabi tutulamamıştır. Bu işlemin yerine getirilmesi amacıyla Askeri Savcılık ilgili milletvekilinin dokunulmazlığının Anayasanın 79. maddesine göre kaldırılmasını istemiştir.¹¹⁶ Karma komisyon, 9 Nisan 1968 tarihinde kararını vermiş ve raporunu hazırlamıştır. Raporunda, Başbakanlıktan gelen 7 Temmuz 1967 tarihli yasama dokunulmazlığının kaldırılması istemli tezkerenin ve Hazırlık (İhzarı) komisyon raporunun görüşülüp incelendiği belirtilmiştir. Keza ilgili milletvekilinin komisyon tarafından dinlendiği ve yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına mahal olmadığına çoğunlukla karar verilmiştir.¹¹⁷ Karma komisyon raporunun gündeme alınmasına 12 Nisan 1968 Cuma günü karar verilmiş¹¹⁸; 21 Ekim 1968 Pazartesi günü görüşülmüştür.¹¹⁹ Sonuç itibarıyla, Karma komisyon raporu oylamaya sunulmuştur. Komisyon raporunun içeriği Meclis tarafından kabul edilmemiştir. Diğer bir ifadeyle, Ali Karahan'ın yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına karar verilmiştir.

Sonuç

Yasama dokunulmazlığı kurumu hem Parlamento Hukuku hem Anayasa Hukuku bakımından önem arz etmektedir. Milletvekillerinin herhangi bir baskı altında kalmaksızın yasama görevlerini layıkıyla yerine getirmelerini sağlamayı amaçlamaktadır. Ancak daha önce de belirtildiği üzere, söz konusu kurum milletvekillerine imtiyaz sağlamayı hedeflememektedir. Diğer bir ifadeyle, buradaki yegâne hedef, milletin vekilinin, yasama görevini uygun bir ortamda, herhangi bir korkuya kapılmaksızın ifa etmesidir.

İncelenen bölümlerde de görüldüğü gibi, eski tabiriyle teşri-i masuniyet, yeni haliyle yasama dokunulmazlığı kurumu, fazlaca bir değişikliğe uğramaksızın günümüze kadar uygulanmıştır. İçerik itibarıyla belirgin bir değişiklik yapılmamıştır. Bunun sebebi, kurumun her dönemki uygulanış hedefinin aynı olmasından kay-

¹¹⁶ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 28, 21 Ekim 1968, 3/693 numaralı Hakkâri Milletvekili Ali Karahan'ın Yasama Dokunulmazlığının Kaldırılması Hakkında Başbakanlık Tezkeresi ve Anayasa ve Adalet Komisyonlarından Mürekkep Karma Komisyon Raporu, ss. 1-2. Ali Karahan ile birlikte mahkûmiyetlerine karar verilen on beş hükümlüye ait kararın Askeri Yargıtay incelemesinden geçerek kesinleştiği belirtilmiştir. Askeri Savcılıktan gelen yazı üzerine, Milli Savunma Bakanı tarafından Başbakanlığa yönelik olarak gereğine izin verilmesi istenmiştir.

¹¹⁷ **A.g.e.**, 3/693 numaralı rapor, Karma komisyonun aldığı karara karşı, Ankara milletvekili K. Bağcıoğlu, Samsun milletvekili O. Şahinoğlu, Kastamonu milletvekili S. Keskin muhalif kalmışlardır. İstanbul milletvekili A. Coşkun Kırcı ise çekimser kalmıştır. Tokat milletvekili O. Hacıbalıoğlu da çekimser kalmıştır.

¹¹⁸ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 27, 12 Nisan 1968.

¹¹⁹ **MM Tutanak Dergisi**, Cilt 28, 21 Ekim 1968, s. 1019. Komisyon raporunun öncelikle görüşülme teklifi yapılmıştır. Oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir.

naklanmaktadır. Yalnızca günümüze doğru yaklaşan süreçte, yasama sorumsuzluğu ve dokunulmazlığı aynı madde metni içerisinde düzenlenmiştir.

Kimi zaman siyasi manevraların temel araçlarından biri olarak görülen yasama dokunulmazlığı kurumu, her zaman önemini aynı derecede korumaktadır. Özellikle her genel seçim arifesinde, yasama dokunulmazlığının kaldırılmasına dair siyasi partiler tarafından çeşitli vaatler gündeme getirilmektedir. Örnek olaylardan da anlaşıldığı üzere yasama dokunulmazlığı, usulüne uygun bir biçimde ve keyfiyetten uzak olarak uygulandığı sürece önemli bir amaca hizmet etmektedir. Sonuç itibarıyla, bu köklü kurumun kaldırılmasından ziyade, amacına uygun bir şekilde varlığını devam ettirmesi hem Parlamento hem Anayasa Hukuku bakımından daha faydalıdır.